STUDIA NUMISMATICA
3-4 '99
НУМИЗМАТИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Васил Мутафов, Атанас Койчев, Методи Манов
Монети от малоазийска Мизия, открити в Тракия, погрешно определяни досега като владетелски

Лъчезар Лазаров
Уникална (?) монета на Месамбрия

Методи Манов
Нови наблюдения върху монетите на тракийския владетел Спарток

Атанас Койчев, Женя Жекова
Новооткрити тракийски монети на Котис (57-48 г.пр.Хр.) и Садала (48-42 г.пр.Хр.) от "калето" до с. Голица

Иво Топалилов
Върху едно изображение на персонификацията на река Истрос върху монетите на Никополис ад Иструм

Георги Атанасов
Откога започва сеченето на анонимните византийски фолиси клас В и кога печенегите опустошават Добруджа?

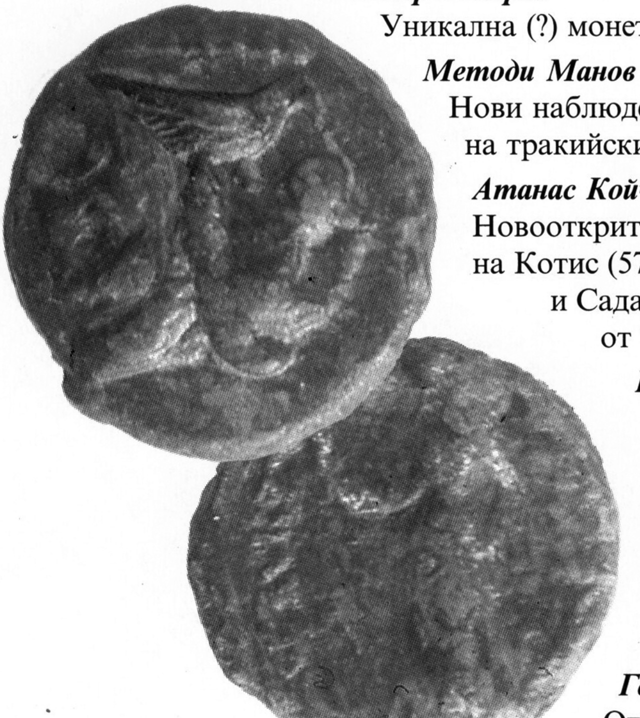

АГАТО́

STUDIA NUMISMATICA 3-4 '99
НУМИЗМАТИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Съставител и редактор
Атанас Койчев

СЪДЪРЖАНИЕ / CONTENTS

СЪДЪРЖАНИЕ		CONTENTS
Васил Мутафов, Атанас Койчев, Методи Манов Монети от малоазийска Мизия, открити в Тракия, погрешно определяни досега като владетелски	3-6	***Vassil Mutafov, Atanas Koychev, Metodi Manov*** Coins from Mysia in Asia Minor That Were Found in Thrace and Were Wrongly Identified Up to Now as Ruler's
Лъчезар Лазаров Уникална (?) монета на Месамбрия	7-12	***Luchezar Lazarov*** An Unique (?) Coin of Messambria
Методи Манов Нови наблюдения върху монетите на тракийския владетел Спарток	13-19	***Metodi Manov*** New Observations on the Coins of the Thracian Ruler Spartocus
Атанас Койчев, Женя Жекова Новооткрити тракийски монети на Котис (57-48 г.пр.Хр.) и Садала (48-42 г.пр.Хр.) от "калето" до с. Голица	20-26	***Atanas Koychev, Zhenya Zhekova*** Newfound Thracian Coins of Kotys (57-48 BC) and Sadala (48-42 BC) from "Kaleto" Near the Village of Golitsa
Иво Топалилов Върху едно изображение на персонификацията на река Истрос върху монетите на Никополис ад Иструм	27-32	***Ivo Topalilov*** About one Image of Personification of Istros River on the Coins of Nicopolis ad Istrum
Георги Атанасов Откога започва сеченето на анонимните византийски фолиси клас В и кога печенегите опустошават Добруджа?	33-56	***Georgi Atanasov*** When Did the Minting of Anonimous Byzantine Folles of B Class Started, and When Did the Pechenegs Devastated Dobrudzha

НУМИЗМАТИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ
Година 4, брой 3-4, 1999
Издание на “**АГАТÓ**”

Издател	Publisher
Атанас Койчев	***Atanas Koytchev***
Езиков редактор	Language editor
Павлина Върбанова	***Pavlina Varbanova***
Превод и редакция на английския текст	Translator and editor of the English text
Светла Цанева	***Svetla Tsaneva***
Компютърен дизайн	Computer design
Радослав Донев	***Radoslav Donev***

© Издателство “**АГАТÓ**”
© Всички автори
ISSN 1311-3119

МОНЕТИ ОТ МАЛОАЗИЙСКА МИЗИЯ, ОТКРИТИ В ТРАКИЯ, ПОГРЕШНО ОПРЕДЕЛЯНИ ДОСЕГА КАТО ВЛАДЕТЕЛСКИ

Васил Мутафов, Атанас Койчев, Методи Манов

Често се случва при разглеждане на недобре запазени монети да не може категорично и без съмнения да бъде идентифициран точно някой екземпляр, който е с непозната или нехарактерна иконография за монетния поток, циркулиращ в днешните български земи.

За съжаление тъкмо такъв е случаят и с една бронзова монета, открита случайно преди години в Кабиле, която поради недобрата си степен на съхраненост породи няколко публикации, определящи я с голяма доза хипотетичност като “монета на неизвестен тракийски владетел”[1] или просто като “монета на неизвестен владетел, намерена в Кабиле”[2]. Напоследък бе направен опит монетата да бъде идентифицирана като принадлежаща на келтския владетел Кавар[3] (обр. 1а,б).

а *б*

Обр. 1. Бронзова монета, открита в Кабиле.

Но тук отново трябва да се изтъкне максимата, че без да бъде открит екземпляр от същия тип, който при това да е с много добре запазена повърхност, даваща възможност легендата върху нея да бъде правилно и окончателно разчетена, не бива да се правят никакви прибързани и категорични изводи относно принадлежността към някой непознат или неизвестен като иконография тип монета. В такива случаи е необходимо преглеждането на по-голям брой специализирани нумизматични издания, дори такива, нямащи нищо общо с региона, в който е намерена дадена спорна по своята принадлежност монета. В противен случай изследователят на подобна монета може да се заблуди относно нейната идентификация, разчитайки само на натрупаните знания и опит по отношение на монетите, съставящи главния циркулационен поток в даден регион, и да бъде подведен от някои универсални иконографски схеми, които обаче могат да го доведат до погрешни наблюдения и изводи.

Неотдавна на авторите на настоящата статия бе предоставена за публикация една бронзова монета, съхранявана в частна колекция[4]. Монетата е от същия тип както намерената в Кабиле, но е много по-добре запазена, което позволява вече със сигурност да бъде идентифицирана окончателно. Ето нейното описание:

Л.: Глава на Зевс с лавров венец, наляво.

О.: Конник с развята хламида, вдигнал за поздрав дясната си ръка. Конят е стъпил със задните си крака върху земна линия, а предните му крака са вдигнати високо. Над конника ясно се четат следните букви: ΑΔΡΑΜΥ, а под конника има следи от други букви.

Диаметър: 16 мм. Тегло: 4,96 г (обр. 2а,б).

Въпреки че буквите под конника върху разглеждания тук нов екземпляр не могат да бъдат разчетени ясно, монетата може да бъде идентифицирана категорично, защото разполагаме и с литература, където са илюстрирани и описани още по-добре запазени екземпляри бронзови монети от същия тип, върху които се чете и цялата легенда[5] (обр. 3а,б).

С най-голяма изненада бе установено, че монетата от Кабиле и разглежданият тук нов екземпляр[6] всъщност са монети на малоазийския град Адрамитион, разположен недалеч от брега на Егейско море, в западната част на областта Мизия в Мала Азия. Легендата върху този тип монети е: ΑΔΡΑΜΥΤΗΝΩΝ.

Сега вече окончателно се доказва, че спорната и трудна за идентификация монета, открита в Кабиле и определяна досега като владетелска[7], всъщност е една автономна градска монета, отсечена в град Адрамитион в Мала Азия. Интересно е да се отбележи, че този град е разположен немного далеч от Сарди - една от столиците на селевкидските владетели. Освен това разглежданият тук екземпляр е открит в околностите на днешния град

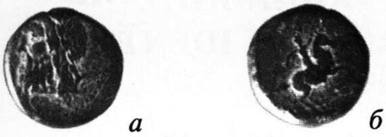

Обр. 2а,б. Бронзова монета на град Адрамитион, открита край Казанлък.

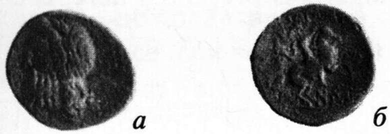

Обр. 3а,б. Бронзова монета, [redacted] публикувана в SNG

Казанлък, т.е. в непосредствена близост до античния Севтополис[7]. Може да се предполага, че екземплярите от този тип бронзови монети, открити в Кабиле и при Севтополис, са били донесени в Тракия от войските на селевкидския владетел Антиох II Теос. При това положение, въпреки погрешната идентификация на екземпляра от Кабиле като монета на Кавар[8], може да се мисли, че тези монети на Адрамитион всъщност са свидетелства именно за събитията, разиграли се в Тракия около средата на III в.пр.Хр.

БЕЛЕЖКИ

1. ***Д. Драганов.*** Монета на неизвестен тракийски владетел от Кабиле. - Нумизматика, 1991, 1-2, 7-8.
2. ***Д. Драганов.*** Монетосеченето на Кабиле. С., 1993, с. 107, табл. X, G.
3. ***М. Манов.*** Проблеми на монетосеченето в Тракия 281-218 г.пр.Хр. С., 1999, 29-40.
4. Изказваме най-сърдечни благодарности на г-н Ангел Радушев за предоставената ни възможност да обнародваме тази монета.
5. B.M.C. 15.2,2; SNG Copenhagen, Mysia. Copenhagen, 1945, pl. 1, No. 1.
6. Разполагаме с данни за откриването на още няколко екземпляра в земите на днешна България.
7. Вж. бел. 1, 2, 3.
8. Разполагаме с данни, че в същия район е открита още една такава монета, от чиято легенда обаче се четат само няколко букви.
9. Вж. бел. 3.

COINS FROM MYSIA IN ASIA MINOR THAT WERE FOUND IN THRACE AND WERE WRONGLY IDENTIFIED UP TO NOW AS RULER'S

Vassil Mutafov, Atanas Koytchev, Metodi Manov

A bronze coin from a private collection in Bulgaria is presented here. It is described as follows:

Obv. Laureate head of Zeus, left.

Rev. A horseman dressed in chlamys, right hand raised. A legend ΑΔΡΑΜΥ is to be read relatively clear above the horseman (Fig. 1 a,b).

Diameter: 16 mm; Weight: 4.96 g.

We can see the full legend ΑΔΡΑΜΥΤΗΝΩΝ on a specimen of the same type of bronze coin, published in SNG Mysia, Copenhagen, 1945, Pl. 1, No. 1 (Fig. 2 a,b).

This gives us an opportunity to identify unambiguously a coin that was found years ago in Cabyle, as well as this coin, which is obviously of the same type, as autonomous bronze coins of Adramytteion in Mysia, Asia Minor.

УНИКАЛНА (?) МОНЕТА НА МЕСАМБРИЯ

Лъчезар Лазаров

Сред античните гръцки градове по Българското черноморско крайбрежие Месамбрия е тази, чиято монетарница е с най-обилната продукция през античността. От средата на V в.пр.Хр., в продължение на седем столетия - до средата на III в.сл.Хр. (разбира се, с определени прекъсвания) - тук са отсечени значителен брой емисии от сребро, злато и бронз[1]. Особено значимо е монетното производство в града през елинистическата епоха (III-I в.пр.Хр.), когато Месамбрия е едно от най-крупните търговски селища по западния черноморски бряг[2]. През този период са пуснати многобройни издания от трите вида метал, които са обслужвали не само местния градски пазар и околността, но са получили и една доста по-широка сфера на обращение[3], което говори за признанието и уважението към монетната продукция на града.

Въпреки че до днес липсва пълно корпусно изследване на месамбрийското монетосечене, на него са посветени немалко проучвания в нумизматичната литература[4]. В тях са получили отговор редица основни въпроси, свързани с хронологическото развитие и характера на месамбрийските видове и типове монети. По отношение на сребърните емисии е установено, че първите от тях са пуснати още в средата на V в.пр.Хр. Това са били преди всичко диоболи, а също редки тетрадрахми и оболи[5], отсечени, съдейки по теглата им, по хиоско-родоската система[6]. Тези сребърни издания продължават и през IV в.пр.Хр., без да е определена точно долната им граница[7]. Засега обаче се приема за сигурно, че посочените видове и типове сребърни монети не са били отсечени през III в.пр.Хр. От втората четвърт на III в.пр.Хр. насетне сребърното монетосечене на Месамбрия е вече изцяло подражателно (подобно на златното) и монетарницата в града издава многобройни емисии тетрадрахми с типа на Александър III Велики[8].

Една, може би засега уникална, сребърна монета[9], която е предмет на настоящото съобщение, очевидно внася определен нюанс по отношение на утвърденото мнение относно сребърното месамбрийско монетосечене през III в.пр.Хр. Тя е от следния тип:

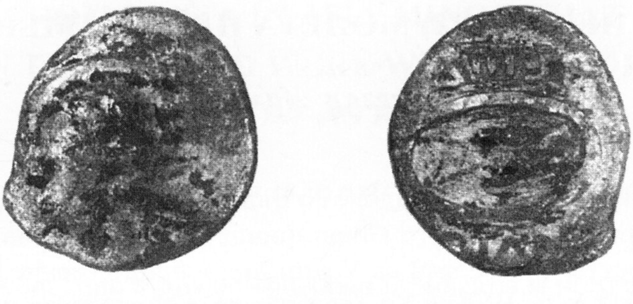

Обр. 1а,б. Уникална (?) монета на Месамбрия.

Л: Шлем с набузници, надясно.

О: ↑ MƎTA [M] ↑ [B] PIAN около келтски щит, представен от вътрешната страна с две кръстосани опорни ребра и ръкохватката.

AR: Диаметър - 17-19 мм. Тегло - 4,4 г. Със следи от износване, на места със зелени налепи. Произхожда от южния склон на крепостта на връх Арковна, между селата Арковна и Ганчево (Партизани), Дългополска община, Варненска област[10] (обр. 1а,б).

Типът на представената монета не предизвиква никакви проблеми. Той е отдавна известен в литературата[11] и бронзовите монети с тази иконография са едни от често откриваните в античните селища от елинистическата епоха в Източна България. Според най-новото проучване на И. Карайотов този тип е въведен при бронзовото монетосечене на града през втората четвърт на III в.пр.Хр. и е бил в обращение около средата[12] - втората половина на III в.пр.Хр.[13] Изненадата идва от метала, от който е изработена монетата - сребро, което (както беше отбелязано) според досегашните изследвания е било употребявано през този период само за издаване на Александрови тетрадрахми. Тъй като няма никакви основания да се поставя под въпрос времето на въвеждане на типа "Шлем в профил/келтски щит" при бронзовите монети (втората четвърт - средата на III в.пр.Хр.), то е логично и описаният тук екземпляр от сребро да се датира по същото време.

Възможни са няколко обяснения за отсичането на тази, вероятно уникална, монета. На първо място, може да се допусне, че наред с тетрадрахмите Александров тип месамбрийската монетарница в определен момент е издала и ограничена партида сребърни емисии, които, съдейки по теглото на разглежданата тук монета, трябва да са били драхми по атическия стандарт. Идеалната тегловна норма на този номинал е в границите на 4.36-4,37 г, като най-често драхмите, отсечени по тази система, най-известни и многобройни от които са тези на Александър III и неговите постумни издания и подражания, са с по-ниско тегло. Впрочем отсичането на емисиите от благороден метал с по-ниско тегло от официално регламентирания стандарт е на практика всеобщо правило в античното монетно производство[14] и по тази причина разглежданият тук екземпляр интригува още повече, тъй като той е с видими следи от износване и явно е бил дори малко по-тежък. Може би причината за повишеното му тегло трябва да се търси в характера на изданието. Тази монета (и евентуалните други подобни издания от този номинал и тип) е представлявала очевидно някаква особена партида, да допуснем на месамбрийската монетарница, при която монетният майстор се е отклонил от традиционното понижаване на теглата при обикновените емисии. Или пък този екземпляр е с по-високо тегло от нормата за сметка на други подобни монети от една емисия, тежащи доста по-ниско предвид използвания принцип на сечене по това време *al marco*. Пробата на разглежданата монета също е била висока[15] и това навежда на мисълта, че се е преследвала преди всичко целта за изработване на стойностна като качество на метала и теглото емисия драхми. (Впрочем не е изключено тази монета да е наистина уникат, резултат от лично хрумване и експеримент на месамбрийски (?) монетен майстор.)

Предвид качеството на художествената изработка може да се допусне и друга възможност. Рисунъкът се доближава до изпълнението на аналогичните бронзови монети, но при представянето на надписа се забелязва нещо любопитно: първата част от него е изписана обратно на тези при многобройните сходни бронзови емисии - основата на буквите сочи не към щита, а към периферията на монетата, като Е е обърнато в негатив, а долната половина на буквите спазва традиционния шаблон. Буквата В от надписа е останала извън полето, очевидно поради по-малкия модул на монетата, в началото М е недобре отпечатана. Това некачествено изписване поражда известни съмнения за имитативен произход на изданието, дело на местните траки или може би на келтското население в района на крепостта[16]. Тогава е логично да се очаква наличието и на бронзови имитации от същия тип, каквито няма публикувани в известната ми нумизматична литература[17]. Все още е спорно дали някои некачествено изработени месамбрийски бронзови монети от типа “Амазонка/Атина Алкис” са варваризирани подражания, или дело на месамбрийската монетарница[18]. Някои от тях са дори аналфабетни, докато в сегашния случай, въпреки обърнатия наполовина надпис, името на града е изписано с големи и не съвсем равни букви, подобно на много от бронзовите издания от този тип. Личното ми мнение е, че тази монета по-скоро не е варварска имитация[19].

Една трета възможност се предопределя от мястото на намирането на монетата - крепостта на връх Арковна. Някои данни сочат, че през III в.пр.Хр. и особено през втората му половина тя преживява своя разцвет и по всяка вероятност е била резиденция на последния келтски владетел - Кавар[20]. Все още е проблемно местонахождението на монетарницата, където са били издавани бронзовите емисии на този цар. Твърде е възможно те да са били отсечени в Месамбрия, но е голяма и вероятността да са емитирани на самата крепост на върха. Във всички случаи обаче бронзовите монети на Кавар са били дело на опитни гръцки, най-вероятно месамбрийски, майстори, като се има предвид качеството на изработката[21]. Затова, при евентуално допускане на наличието на монетарница в тази крепост, е възможно там да е бил отсечен и разглежданият тук екземпляр. Това от своя страна обуславя възможността евентуалните гръцки (месамбрийски) монетни майстори там да са издали и определено количество бронзови монети от същия тип на Месамбрия, което да обясни и присъствието на матрица със съответния типаж на крепостта. Трябва да се отбележи, че в ареала на Каваровата държава през втората половина на III в.пр.Хр. наред с неговите собствени монети са циркулирали най-вече и на първо място бронзовите емисии на Месамбрия от типовете “Амазонка/Атина Алкис” и “Шлем в профил/елипсовидно колело”, а освен тях и одесоски бронзови монети[22]. Заради познатия типаж разглежданата монета е била приемана безпроблемно на местния пазар, което личи и от износването ѝ, въпреки трудностите, може би предизвиквани от този сребърен номинал поради отсъствието на подобен вид монети. Все пак е допустимо през втората половина на III в.пр.Хр. в обращение на крепостта и въобще в този район на Североизточна България да са се запазили някои драхми Александров тип или да са постъпвали техни варваризирани имитации[23] и разглежданата тук сребърна монета да не е била съвсем изолиран случай на присъствие на драхмовия номинал в циркулационната среда в региона.

БЕЛЕЖКИ

1. ***Н. Мушмов.*** Античните монети на Балканския полуостров и монетите на българските царе. С., 1912, 24-25; ***Т. Герасимов.*** Неиздадени автономни монети на Месамбрия на Черно море. - ИНМБ, 1, 1950, с. 24 сл.; ***И. Карайотов.*** Монетосеченето на Месамбрия. Бургас, 1992, с. 5, 10 сл.
2. ***Т. Герасимов.*** Цит. съч., с. 23; ***И. Карайотов.*** Цит. съч., с. 8.
3. ***И. Карайотов.*** Цит. съч., 113-117, 126-127.
4. Сравнително пълна библиография по въпроса вж. при ***Т. Герасимов.*** Цит. съч., с. 23 сл. и при ***И. Карайотов.*** Цит. съч., 124-125. Настоящата статия е писана през септември 1993 г. След като престоя няколко години в редакцията на ИМЮИБ, тя беше предадена за публикуване другаде. През 1997 г. постъпи в редакцията на списание "Нумизматични изследвания". След написването на статията от печат излязоха няколко работи, свързани с месамбрийското монетосечене, които имат отношение към разглежданата монета: ***К. Димитров.*** Съкровище с елинистически монети на Месамбрия Понтика във фонда на НАМ. - ГНАМ, 9, 1993, същата статия на английски език в Thracia, 11, Serdica, 1995, 409-418; ***I. Karajotov.*** The Coinage of Mesambria, 1. Silver and Gold Coins in Mesambria. Veliko Turnovo. 1994; ***Ст. Топалов.*** Месамбрия Понтика. Приноси към проучване монетосеченето на града в V-I в.пр.н.е. С., 1995. Тъй като в последните две цитирани книги има позоваване на написаната през 1993 г. статия, тя е оставена в първоначалния си вид, без допълненията и уточненията, произтичащи от излезлите след септември 1993 г. изследвания.
5. ***Т. Герасимов.*** Цит. съч., 24-25; ***И. Карайотов.*** Цит. съч., 10-11.
6. ***П. О. Карышковский.*** Монеты Ольвии. Киев, 1988, с. 146, табл. 11.
7. ***И. Карайотов.*** Цит. съч., с. 11.
8. Пак там, с. 13.
9. Възможно е подобен екземпляр все пак да е публикуван в някои от многобройните аукционни каталози, издавани в различни страни, голяма част от които са недостъпни за мен.
10. Монетата е частно притежание. Сведенията за произхода ѝ, метричните данни и снимките дължа на провадийския колекционер Николай Митков, който е положил значителни усилия този изключително интересен екземпляр да стане достояние на нумизматите. Още веднъж му благодаря най-сърдечно.
11. ***Н. Мушмов.*** Цит. съч., с. 224, №2984, табл. XXIV, 12; ***Т. Герасимов.*** Цит. съч., с. 27, №19-21, табл. XXIV, 12; ***И. Карайотов.*** Цит. съч., 37-38, обр. 16а.
12. ***И. Карайотов.*** Цит. съч., с. 37.
13. Наблюдения на автора на настоящия материал.

14. ***C. T. Seltman.*** Greek Coins. L., 1995, p. 45; ***П. О. Карышковский.*** Цит. съч., с. 147.
15. Сведение на Н. Митков.
16. За наличието на келтско население там: ***L. Lazarov.*** The Problem of the Celtic State in Thrace (On the of-Kavar's coins from Peak Arkovna). - BHR, 1993, 2 (in print).
17. Бронзови имитативни монети на месамбрийския тип "Коринтски шлем/келтски щит" са представени в излезлите след септември 1993 г. работи на К. Димитров и Ст. Топалов.
18. Срв. ***Т. Герасимов.*** Цит. съч., с. 32, обр. 11, табл. IV, 11, и ***И. Карайотов.*** Цит. съч., с. 43, обр. 20а.
19. Вероятността обаче през елинистическата епоха да са били издавани варварски имитации на месамбрийските бронзови монети от типовете "Шлем в профил/келтски щит", "Шлем насреща/колело насреща" и "Амазонка/Атина Алкис", е твърде голяма. От една страна, именно тези месамбрийски типове са били най-разпространените бронзови емисии през втората половина на III в.пр.Хр. (а последните два и през II в.пр.Хр.) в Източна Тракия и съвсем естествено е точно те да имат подражания, а, от друга страна, в някои райони на Североизточна България се откриват бронзови и оловни варваризации на одесоски бронзови монети от същия период, което потвърждава наличието на подобно имитативно монетосечене в региона. (За последните вж. ***Л. Лазаров.*** Две антични оловни варваризации. - Нумизматика и сфрагистика, 1992, 1-2, с. 17 сл.)
20. ***L. Lazarov.*** Op. cit.
21. Ibidem.
22. Ibidem.
23. Сребърните подражания от типа Александър III - Филип III Аридей за съжаление нямат прецизна хронология и датиране. К. Преда ги поставя във второто или третото десетилетие от втората половина на II в.пр.Хр. (***C. Preda.*** Sur monnaies thraco-getes - imitations de type macèdonien. - Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 172; ***К. Преда.*** Принос към гетодакийското монетосечене. - Нумизматика, 1985, 3, с. 8). Според мен по-аргументиран е възгледът на ***V. Mihailescu-Birlida.*** Découvertes monétaires et liaisons entre Thraces sud-danubiens et le monde getodace. - Thracia, 3, Serdicae, 1974, 270-271, че тяхното издаване е започнало малко след първите имитации от типа на Филип II, които се датират около 300 г.пр.Хр. В негова подкрепа може да се спомене фактът, че почти липсват данни за монетно обращение на оригинални сребърни монети на Филип III Аридей през втората половина на II в. пр.Хр., които да послужат като прототип на имитациите, нито пък последните се срещат често в съкровищата заедно с монетите, характерни за циркулационната среда в Тракия (на Месамбрия, Одесос и други сребърни градски монетосечения от Александров тип, на о-в Тасос, II период, Атина, II период, Първа македонска област, Дирахион и Аполония и пр.) от това време. Значителното количество варваризирани подражания от типа Александър III - Филип III Аридей, открити в България, оформящи стилово няколко групи (***C. Preda.*** Op. cit., p. 171), показва, че тяхното сечене е било продължително, може би почти през целия III и първата половина на II в.пр.Хр.

НОВИ НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ МОНЕТИТЕ НА ТРАКИЙСКИЯ ВЛАДЕТЕЛ СПАРТОК

Методи Манов

Монетосеченето на тракийските владетели е една от най-интересните теми за дискусии от цялата антична нумизматика. Вече повече от столетие редица учени нумизмати дават своя принос за осветляването на широк кръг проблеми, свързани с монетосеченето в древна Тракия. Напоследък обемът на нумизматичния материал непрекъснато се увеличава и дава възможност за появата на нови наблюдения и интерпретации относно вече многократно дискутирани или неизвестни типове монети, отсечени от името на владетели, които по един или друг начин са свързани с тракийските земи. За съжаление понякога се случва екземплярите да не са съхранени в достатъчно добро състояние и по този начин да предизвикват редица затруднения за специалистите по отношение на правилното разчитане на легендите върху тях, както и несигурното идентифициране на някои елементи от иконографията на изображенията върху лицето и опакото на изследваните екземпляри. Всичко това води до многобройни мнения и спорове, като нерядко се явяват противоречиви становища.

Едно от най-често дискутираните монетосечения е това на тракийския владетел Спарток. След първото съобщение за откриването на един екземпляр бронзова монета в Севтополис, носеща върху реверса изписани царска титла и името на тракийския владетел Спарток[1], почти всички автори, занимавали се с проблемите на монетосеченето в древна Тракия, се опитаха да дадат свои интерпретации и решения на проблемите, които това неизвестно дотогава бронзово монетосечене постави[2]. Може би найтрудният за разрешаване въпрос бе свързан с уточняването на хронологичните рамки, в които е било осъществено това твърде интересно владетелско монетосечене[3].

Засега е установено със сигурност, че монетосеченето на Спарток е представено само от един тип бронзови монети, които са сечени в резиденцията на владетеля - град Кабиле[4]. Напоследък за тези монети в нумизматичната литература бе възприето следното описание:

Л.: Двоен образ - лъвска глава с широко отворена уста, наляво, и глава на Спарток с брада и мустаци, надясно. Главите са съединени в обща база. Под нея - кривак в хоризонтално положение.

О.: ΒΑΣΙΛΕΩΣ в лявото поле и ΣΠΑΡΤΟΚΟΥ в дясното. Артемида с високи обувки, права, наляво. В извитата от лакътя нагоре дясна ръка държи венец, а лявата е опряна на хълбока[5].

Трябва да се отбележи, че досега все още съществуват различни становища относно идентификацията на изображенията и на някои техни детайли както върху аверса, така и върху реверса на тези монети. Така например все още спорен момент е дали върху аверса е изобразена портретна глава на Спарток[6], или това е изображение на възрастен Херакъл, представен в малко по-нетрадиционна иконография[7]. Освен това има спорове по отношение на факта какво точно държи изобразената Артемида в дясната си ръка[8] върху реверса - проблем, породен от липсата на изключително добре запазен екземпляр, при който освен това изображението на богинята да е идеално центрирано върху монетното ядро.

След изказването на различни хипотези повечето учени вече се придържат към окончателна датировка на монетосеченето на Спарток в кратките хронологични граници между 281 и 279/277 г.пр.Хр.[9]

Неотдавна ми бе предоставен за публикация един нов екземпляр бронзова монета на тракийския владетел Спарток, съхраняван в частна колекция[10]. Предварително мога да кажа, че той е доста добре запазен откъм лицевата си страна, поради което изображенията могат да бъдат видени с всичките си детайли. За съжаление изображението върху обратната страна на монетата не е толкова добре запазено и някои важни детайли не се виждат достатъчно ясно. Но въпреки това тук ще представя описанието на този екземпляр изцяло, защото върху аверса на монетата успях да установя наличието на един нов, изключително интересен детайл - незабелязан досега, който е изненада и предизвикателство за нови насоки в интерпретацията на изобразителната композиция върху лицето на бронзовите монети на Спарток. Ето и описанието на монетата:

Л.: Двоен образ - лъвска глава с широко отворена уста, наляво, и портретна глава на Спарток с къса брада и мустаци, надясно. Главите на лъва и на Спарток са съединени в тилната си част. Най-отдолу, близо до ръба на монетата - кривак в хоризонтално положение. Между кривака и долепе-

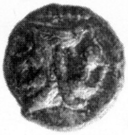

а

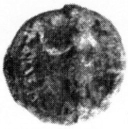

б

Обр. 1а,б. Нов екземпляр бронзова монета на Спарток - лице и опако.

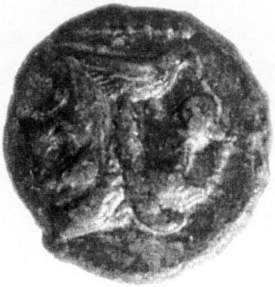

Обр. 2. Лицето на същата монета, увеличено в М 2:1.

ните глави на лъв и на Спарток - много добре представено детайлизирано изображение на орел с прибрани криле, стъпил с единия си крак в основата на допрените глави, а с другия - затварящ и оформящ края на устната кухина на лъвската глава, като на практика с предната част на тялото си, шията и главата с остър клюн оформя долната отворена челюст на лъвската глава. Цялото изображение на орела е представено обратно - на 180° спрямо позицията на лъвската и човешката глава, и всъщност представлява скрит образ, включен по един виртуозен начин в общата изобразителна композиция върху аверса.

О.: ΒΑΣΙΛΕΩΣ в лявото поле и ΣΠΑΡΤΟΚΟΥ в дясното. Артемида, права, наляво, в дясната ръка държи неясен предмет (факла или венец?)[11], а в лявата ръка държи (?) друг неясен предмет (фиала?).

Диаметър: 17 мм. Тегло: 4,87 г (обр. 1а,б, 2).

Уникалността на композицията от изображения върху аверса на бронзовите монети на Спарток досега бе достатъчно коментирана[12]. С установяването на ново, допълнително изображение в общата композиционна схема - фигуриращо при всички известни екземпляри бронзови монети на Спарток, но незабелязано досега - може отново да се твърди, че подобно

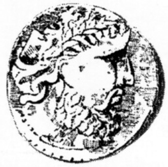

Обр. 3. Бронзова монета на Севт III с включен скрит образ в портрета на владетеля върху аверса. (по Н. Мушмов, 1927 г.).

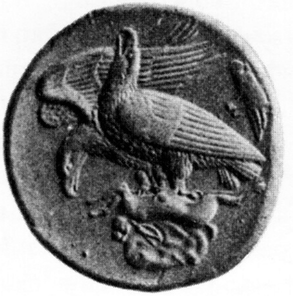

Обр. 4. Реверс на сребърна декадрахма на Акрагант, отсечена ок. 411 г.пр.Хр.

интересно съчетание от три елемента в една и съща изобразителна композиция, при което единият елемент играе ролята на скрит образ, не е познато в античната нумизматика. Впрочем наличие на скрит образ, но включен в системата само на две изображения, е забелязан отдавна от Н. Мушмов[13], и то пак в тракийската нумизматика. При някои изключително редки екземпляри бронзови монети на тракийския владетел Севт III, резидирал в Севтополис, се наблюдава скрит образ, разположен също на 180° спрямо основното изображение върху аверса - друга глава (или маска?) (обр. 3).

По своя идеен замисъл и по изпълнение на единна изобразителна композиция изображенията върху аверса на бронзовите монети на Спарток, отсечени през елинистическата епоха, могат да бъдат сравнени сякаш най-вече с изображенията върху реверса на великолепните екземпляри сребърни декадрахми на сицилийския град Акрагант - сечени около края на V в.пр.Хр. (обр. 4). Но там - при изобразените върху реверса два орела, държащи в ноктите си заек върху скала - нито една от фигурите не играе ролята на скрит образ.

Орелът с прибрани криле върху аверса на разглежданата монета на Спарток е представен много реалистично и с редица подробности - добре видимо дясно крило в цялата му дължина, перата по тялото са изобразени дори по различен маниер - точно под крилото към опашката те са предадени чрез дълги и сравнително прави линии, докато на гърдите и по шията на орела са оформени като къси вълнообразни и дъговидни линийки. Освен това са изобразени дясното око и сравнително дългият, леко извит клюн. Като цяло орелът е представен по подобие на орли, срещани върху най-различни монети от други региони - на градове или на владетели[14]. Доста близка е и приликата с орела, изобразен върху някои от типовете бронзови монети на Севт III (обр. 5а,б). Всички тези факти не могат да предизвикват никакви съмнения в съществуването на новото - по-скоро незабелязано до този момент - изображение на орел, включено като скрит образ в една изобразителна композиция, която всъщност се оказва най-интересната досега в историята на монетосеченето на тракийските владетели.

Обр. 5а,б. Бронзова монета на Севт III - лице и опако.

Но какво може да символизира орелът върху монетите на Спарток? Може би това, което винаги е символизирал и върху монети на други тракийски владетели, като например на ранния одриски владетел Спарадок - власт, могъщество, суверенитет. Каквото вероятно е неговото внушение и върху два от типовете монети на Севт III[15]. Не е изключено обаче така представеният орел да е бил възприеман като символ на династията на Севт III и по този начин символично да е представено налагането на Спарток над династията от Севтополис и превръщането му в едноличен владетел на Тракия - затова орелът е изобразен обърнат обратно[16].

Вероятно в другите два символа върху аверса на монетите на Спарток - кривака на Херакъл и лъвската глава - може да бъде видян стремежът на владетеля от Кабиле да защити присвояването на царската титла[17]. А приемствеността между властта на Лизимах и тази на Спарток е отразена чрез използването на добре познатия символ на Лизимах - лъва или лъвската глава[18].

Всякакви други интерпретации и предположения по отношение на символиката на орела и на останалите елементи от изобразителната композиция върху аверса на монетите на Спарток засега ще бъдат само хипотетични разсъждения. Ето защо нека по-добре да останем в размисли за силата на символните внушения, които тракийските владетели са пропагандирали чрез своите най-важни владетелски атрибути - собствените им монети.

БЕЛЕЖКИ

1. ***K. Dimitrov.*** New Types of Thracian Bronze Coins from Seuthopolis. - BHR, 1980, 1, 76-83.
2. ***Д. Драганов.*** Към монетосеченето на тракийския владетел Спарток от Кабиле. - Нумизматика, 1980, 2, 16-23; ***Л. Гетов.*** Монета на тракийския династ Спарток от Кабиле. - Нумизматика, 1980, 3, 27-31; ***Й. Юрукова.*** Монетите на тракийските племена и владетели. С., 1992, 110-114.
3. ***Д. Драганов.*** Цит. съч., 16-23; Хронология на монетосеченето на Спарток. - Нумизматика, 1985, 2, 5-8; ***К. Димитров.*** Тракийската царска династия в Кабиле през ранноелинистическата епоха. - ИПр, 43, 1987, 3, с. 50.
4. ***Й. Юрукова.*** Цит. съч., с. 110 сл. с цит. там лит.; **Д. Драганов.** Монетосеченето на Кабиле. С., 1993, с. 13 сл. с цит. там лит.
5. ***Д. Драганов.*** Монетосеченето на Кабиле..., с. 11.
6. Пак там.
7. ***Й. Юрукова.*** Цит. съч., с. 114.
8. В по-ранните публикации на монети на Спарток (вж. бел. 1 и 2) се предполагаше, че Артемида държи факла. Но напоследък ***Д. Драганов.*** Монетосеченето на Кабиле..., с. 11, вече смята, че богинята държи венец.
9. ***Й. Юрукова.*** Цит. съч., с. 111 с цит. там лит. и кат. №106; ***Д. Драганов.*** Монетосеченето на Кабиле..., с. 15 с цит. там лит.
10. Монетата произхожда от района на Нова Загора.
11. Вж. бел. 8.
12. ***Й. Юрукова.*** Цит. съч., с. 112 сл.; ***Д. Драганов.*** Монетосеченето на Кабиле..., с. 15. Някои автори намират паралели в паметници на скитското изкуство - вж. ***К. Димитров.*** Монеты неизвестных типов из раскопок Севтополя - СА, 1980, 3, 286-287; ***Л. Гетов.*** Цит. съч., с. 28.
13. ***Н. Мушмов.*** Монетите на тракийските царе. - ГПНБ, 1925 (Сб. Б. Дякович). С., 1927, с. 221 сл.

14. ***R. Göbl.*** Antike Numismatik. München, 1978, Band 2, Taf. 56, No. 946 - електронов статер на Кизик; Taf. 45, Nr. 649 - драхма на Александър Велики; Taf. 58, Nr. 992 - бронзова монета на Куме в Мала Азия.
15. "Орел с прибрани криле, надясно / мълния" и "Орел с прибрани криле, надясно / венец от житни класове" - вж. ***Й. Юрукова.*** Цит. съч., кат. №90, 91, 104.
16. За взаимоотношенията между двете тракийски династии - тази на Севт III в Севтополис и на Спарток в Кабиле - са писали редица автори. Вж. напр. ***К. Димитров.*** Тракийската царска династия в Кабиле...; ***Д. Драганов.*** Държавата на Спарток и политическото развитие на Тракия в края на IV и началото на III в.пр.н.е. - ИМЮИБ, 6, 1983, 5-13; вж. последно ***М. Манов.*** Големият надпис от Севтополис. - Археология, 1998, 1-2, 8-15, с цит. там лит.
17. ***К. Димитров.*** Тракийската царска династия в Кабиле..., с. 56; Антични монети от Севтополис. - Севтополис, 2. С., 1984, 16-19; ***Д. Драганов.*** Монетосеченето на Кабиле..., с. 20 сл.
18. ***Д. Драганов.*** Монетосеченето на Кабиле..., с. 20 сл.

NEW OBSERVATIONS ON THE COINS OF THE THRACIAN RULER SPARTOCUS

Metodi Manov

One of the most discussed coinages in the specialized literature concerning Thrace, is that of the Thracian ruler Spartocus (281 - 279/277 BC).

The author of this article had recently the opportunity both to see and publish a new specimen of bronze coin of Spartocus that was kept in a private collection in Bulgaria.

As a surprise, the author found a new detail in the intricate composition of the image on the obverse of the coin that had not been recognized up to now. It is of an eagle with folded wings, situated opposite to the heads of Spartocus and of a lion, and is in fact a hidden image that forms the lower part of the lion's jaw (Fig. 1a and Fig. 2).

In author's opinion, it expressed the supremacy of Spartocus from Cabyle over the dynasty Seuthes III in Seuthopolis, whose dynastic symbol has probably been the eagle as evidenced by some types of bronze coins of Seuthes III (Fig. 5a).

НОВООТКРИТИ ТРАКИЙСКИ МОНЕТИ НА КОТИС (57-48 Г.ПР.ХР.) И САДАЛА (48-42 Г.ПР.ХР.) ОТ “КАЛЕТО” ДО С. ГОЛИЦА, ОБЩИНА ОБЗОР, ВАРНЕНСКО

Атанас Койчев, Женя Жекова

През 1998 г. в отдел “Нумизматика” на ИМ - Шумен, постъпиха[1] две монети на Котис от 57-48 г.пр.Хр. (кат. №1, 2) и една на Садала от 48-42 г.пр.Хр. (кат. №3). Приносителят им смята, че те са открити в “калето” до с. Голица. Селото е разположено по горното течение на река Двойница, вливаща се при град Обзор в Черно море. То се намира на около 30 километра по права линия от гр. Несебър, в близост до Дюлинския проход.

Кои са тези владетели? Котис (57-48 г.пр.Хр.) е известен от редица извори и епиграфски паметници. Въз основа на един надпис от Бизия (IGRR 775), посветен на баща му Садала I (87/86-57) и майка му, царица Полемократия, а също така на отечествените богове според М. Тачева[2], можем да допуснем, че по негово време или по времето на баща му Садала I столицата е вече Бизия. Авторката дава и свое родословно дърво на последните одриски царе:

Цар Садала I + Полемократия
Цар Котис (57-48 пр.Хр.)
Цар Садала (48-42пр.Хр.) + Полемократия - неизвестен династ - анонимен син

Към тях през 1956 г. Герасимов добави в стемата като предшественик на Садала I цар Котис, управлявал от началото на I век до годините на Садала I, вероятно до 87 г.пр.Хр.[3]

За Садала I знаем, че през 87 г.пр.Хр. е изпратил стратега си Амадок в помощ на Луций Корнелий Сула, т.е. одриската династия в Бизия е съюзник на Рим. При неговото управление е интересно да споменем похода на Марк Лукол в Тракия, който е консул през 73 г. и проконсул в Македония през 72-71 г.пр.Хр.: “Кампанията е започнала от Егейско море на север по стария царски маршрут от устието на Хеброс по течението ѝ. Ожесточена съпротива му оказали траки и беси. Лукол превзел съпротивляващите се градове Ускодама, Кабиле и Филипополис. Воювал и в днешна Странджа срещу хемимонтанците, преминал Хемус и през земите на гетите. По крайбрежието в ръцете му попадали град след град съюзените с Митридат VI черноморски колонии Аполония, Месамбрия, Дионисополис, Бизоне, Калатис (?), Томи и Хистрея."[4]

По време на управлението на Садала I в района се провеждат Първата (88-84 г.пр.Хр.), Втората и Третата (73-63 г.пр.Хр.) Митридатова война.

За сина му Котис от 57-48 г.пр.Хр. знаем - от речта на Цицерон срещу Пизон - че последният е бил подкупен от него с 300 таланта сребро и е убил беса Рабокет[5]. По време на гражданската война между Цезар и Помпей Котис помогнал на Помпей материално и с 500 конници, ръководени от сина му Садала II, а след поражението в битката според Юрукова[6] войниците на Котис били не само помилвани, а получили и публично признание заради своята икономическа и политическа сила. Въз основа на Одеския надпис[7] от времето на Садала II, авторката смята, че с отслабване на мощта на Буребиста Котис го е измествал и царската фамилия е достигнала до териториите на Одесос. От същия надпис научаваме, че Садала II и неговият стратег за района на Одесос и Месамбрия Меноген помогнал за възстановяването на Одесос след победата над Буребиста.

Интересни сведения за края на царуването на Садала II научаваме от Апиан (Appian, Bele. civ., IV 75, 319-320), според когото владетелят е убит през 42 г.пр.Хр. и неговата вдовица Полемократия, бягайки от Бизия с детето и съкровищата си, ги предала на срещналия я Брут, който събирал войска и пари за войната срещу Октавиан и Антоний. Срещу съкровището Брут изпратил сина ѝ в Кизик с обещанието, че после ще го върне като наследник на баща му[8]. Със съкровището на Садала II Брут отсякъл монети със своя образ[9], за да заплати на войската си.

Сега, на базата на тези кратки исторически сведения, значението на коментираните монети ще се открои по-ясно.

От колекционери научихме, че няколко екземпляра от тях са открити в близките до Несебър села Оризаре и Кошарица, намиращи се на около 20 километра от с. Голица. Напоследък тези антични селища бяха определени от И. Карайотов[10] като катойкии от хората на Месамбрия, които вероятно са имали тракийско население.

Тези монети се откриват сравнително рядко. Ако направим един бърз преглед на основните български корпуси от времето на Добруски - 1897 г. - до края на XX век, ще открием, че монетите на двамата владетели не надхвърлят повече от десет за всеки владетел, като Котис има само няколко. Това ни подсказва, че неговите монети са сечени в много по-ограничени количества от тези на Садала. Ето и общата статистика:

В. Добруски 1897[11]	*Котис III (с. 633, №14)*	*1 брой*
	Садала II или III (с. 633, №12, 15)	*2 броя*
Н. Мушмов 1912[12]	*Котис III (с. 339, №5773)*	*1 брой*
	Садала II (с. 339, №5775, 2 и 3)	*2 броя*
Н. Мушмов 1925[13]	*Котис III (с. 239, АИМ, №6978 от Айтоските бани)*	*1 брой*
	Садала II (с. 240, АИМ, №6920, 6559, 7366 - от Айтоските бани)	*3 броя*
Й. Юрукова 1976[14]	*Котис II (с. 89, АИМ, №6978)*	*1 брой*
	Садала II (с. 89, АИМ, №3840, 6920, 6559, 8018)	*4 броя*
Й. Юрукова 1992[15]	*Котис (с. 281, АИМ, №99988, 6978)*	*2 броя*
	Садала II (с. 282, 3, АИМ, №7366, 5750, 6559)	*4 броя*

От направения кратък преглед се вижда, че част от монетите са препубликувани, но независимо от това се забелязва, че монетите на Котис във всички коментирани корпуси и каталози са 4 или 5, а монетите на Садала са около 10, т.е. 1 към 2.

Очертаният район на циркулация бе коментиран от нас при разглеждането на монетната циркулация на гр. Ахтопол - античния Авлеотейхос[16]. Общата статистика показва, че центровете на разпространение на тези монети съвпадат със съобщените в изворите и възприетите в съвременната историография ядра на техните територии, т.е. Югоизточна Тракия.

По брой монетите на двамата владетели, открити в Авлеотейхос (Ахтопол), доминират над всички досега известни екземпляри от България, откривани в едно селище - монетите на Котис са над 10, а тези на Садала над 5. Още около 5 не са определени на кого от двамата владетели принадлежат. В Авлеотейхос доминират екземплярите с редуцирано тегло до 0,05 г, което ни подсказва, че те са в естествения център на владенията, за разлика от откриваните в месамбрийския район. Бронзовите монети с тегло 0,5 г едва ли имат голяма стойност, поне достатъчна да изплати фороса на поданиците. Действително ние не знаем какво е могло да се купи с един бронз на коментирания Котис или Садала, но очевидно това е номинал, предназначен за ежедневните нужди. Неизбежно се налага паралел с циркулационната среда на късноримската и ранновизантийската епоха, когато дребните номинали (нумуси) няколко десетки пъти надвишават броя на по-едрите фолиси. И след като за Юстинианова Византия сме сигурни във високата степен на развитие на стоково-паричните отношения, то можем да допуснем това и за периода на късната одриска династия във Виза. Неведнъж е изказвано мнение, че градските центрове в Югоизточна Тракия се изравняват и стават едно цяло с късноелинистическия свят. Струва ни се, че поне по отношение на монетната циркулация това е така, във връзка с което вече изказахме предположението, че Авлеотейхос е царски град пристанище, възможна резиденция на парадинаст[17].

Вероятното присъствие на по-големите номинали в Месамбрийската хора подсказва добре развити търговски връзки с владенията на бизийската династия, за която нуждите от жито очертават следния търговски път: Бизия - пристанище Авлеотейхос - Анхиало с близкото Акве Калиде и Месамбрия - нейните катойкии Оризаре, Кошарица, Гильовца, а вероятно и Голица.

Засега ще се задоволим само с тази констатация, понеже настоящото изследване няма за цел да направи пълен анализ на монетосеченията на Котис и Садала.

КАТАЛОГ

Котис (57-48 г.пр.Хр.)

1. АЕ, ИМ - Шумен, отдел "Нумизматика" (№14633).

Диам. 12-14 мм, тегло 1,8 г.

Л.: Мъжка глава с диадема, надясно, вероятно портрет на Котис.

О.: Орел, стъпил върху мълния, наляво. Над орела дъговиден надпис [ΒΑΣΙ] ΛΕΩΣ Под орела ΚΟΤΥΟΣ.

Й. Юрукова. Монетите на тракийските племена и владетели, 1. С., 1992, с. 281, №143.

2. АЕ, ИМ - Шумен, отдел "Нумизматика" (№14634).

Диам. 11-12 мм, тегло 1,3 г.

Л.: Мъжка глава с диадема, надясно, вероятно портрет на Котис.

О.: Орел, стъпил върху мълния, наляво. Над орела едва доловим дъговиден надпис [ΒΑΣΙΛΕΩΣ]. Под орела [ΚΟΤΥΟΣ].

Й. Юрукова. Цит. съч., с. 281, №143.

Садала (48-42 г.пр.Хр.)

3. АЕ, ИМ - Шумен, отдел “Нумизматика” (№14632).

Диам. 14-17 мм, тегло 3,4 г.

Л.: Мъжки бюст с мантия и диадема, надясно, портрет на Садала.

О.: Орел, стъпил върху мълния, наляво. От двете страни на орела отвесно надписи отдолу нагоре, вляво ΒΑΣΙΛΕΩΣ, вдясно [ΣΑΔΑΛΟΥ].

Й. Юрукова. Цит. съч., 282-283, №144-146.

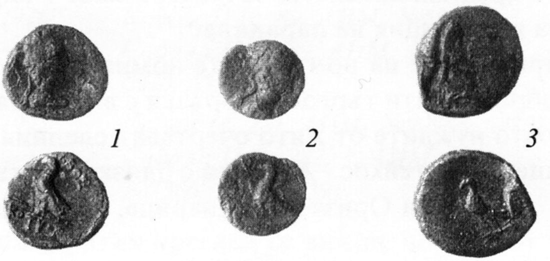

1 2 3

M 1:1

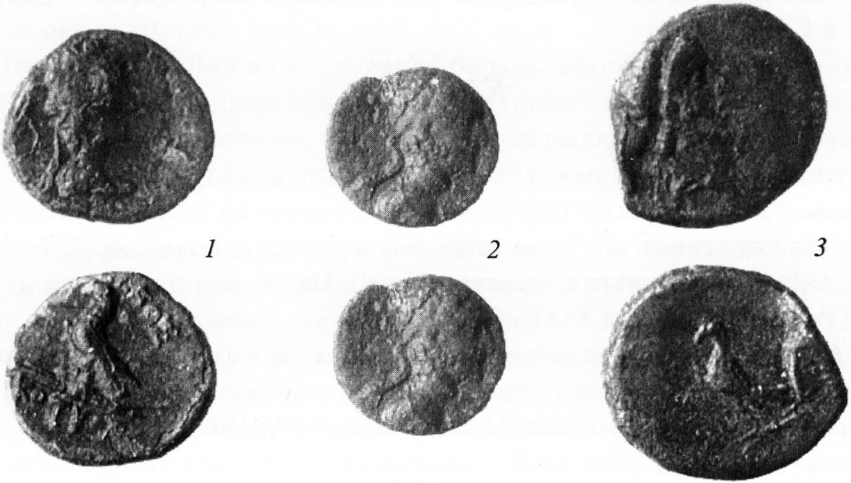

1 2 3

M 2:1

БЕЛЕЖКИ

1. Монетите са откупени от Георги Димитров Георгиев от Шумен, на когото благодарим за информацията относно намирането им и за родолюбивата му постъпка, без която нямаше да бъдат обнародвани коментираните от нас монети.
2. ***М. Тачева.*** История на българските земи в древността, 2. С., 1987, с. 59.
3. ***Т. Герасимов.*** Нови тракийски тетрадрахми от I в.пр.н.е. - ИВАД, 10, 1956.
4. ***М. Тачева.*** Цит. съч., с 67.
5. ***Й. Юрукова.*** Цит. съч., с. 179.
6. Пак там.
7. Пак там.
8. ***М. Тачева.*** Цит. съч., с. 80.
9. ***Й. Юрукова.*** Цит. съч., с.178.
10. ***И. Карайотов.*** Месембрия и владетелите на крайбрежна Тракия. - ИНМБ, 3, 2000, 66-83.
11. ***В. Добруски.*** Исторически преглед върху нумизматиката на тракийските царе. - СбНУ, 1897. с. 633 №14. 12 и 1513.
12. ***Н. Мушмов.*** Античните монети на Балканския полуостров. С., 1912, с. 339, №5773, 5775, табл. XXXVII, 17.
13. ***Н. Мушмов.*** Монетите на тракийските царе. - ГНБП, 1925 [1927], 239-240.
14. ***Y. Youroukova.*** Coins of the Ancient Tracians. - BAR, 4, Oxford, p. 89.
15. ***Й. Юрукова.*** Цит. съч., №48-50, с. 281-282.
16. ***А. Койчев, В. Мутафов.*** Данни за неизвестно тракийско царско монетосечене от II-I в.пр.Хр. (от района на Авлеотейхос-Ахтопол, Югоизточна България). - В: Сборник от конференцията Севтополис II, 1999 г. (под печат). По въпроса за тракийския Авлеотейхос вж. още: ***Д. Гергова, Е. Дочева, А. Койчев, В. Мутафов, М. Кузманов.*** Археологически и нумизматични данни за стратиграфията на гр. Ахтопол и района на Приморска Странджа (предварително съобщение от разкопките през 1999 г.). - В: Сборник от конференцията Севтополис II, 1999 г. (под печат). ***Св. Ганева, А. Койчев, Б. Азманов, В. Мутафов.*** Ахтопол, С., 1990.
17. ***И. Йорданов, А. Койчев, В. Мутафов.*** Средновековният Ахтопол VI-XII в. според данните на нумизматиката и сфрагистиката. - Нумизматика и сфрагистика, 1998, 2, 67-89. Авторите коментират всички известни в изворите имена Авлеотейхос, Авлейурбс, Авлеймоения от разглеждания период;***Е. Делишменов.*** Редки тракийски монети. - Фар, бр. 22, 23.12.1987.

NEWFOUND THRACIAN COINS OF KOTYS (57-48 BC) AND SADALA (48-42 BC) FROM "KALETO" NEAR THE VILLAGE OF GOLITSA, OBZOR COUNTY, VARNA REGION

Atanas Koychev, Zhenya Zhekova

The commented coins of Kotys and Sadala were found in 1998 in "Kaleto" site near the village of Golitsa, on about 30 km to the North of the ancient Messambria. An analysis of the place of origin is made of all known exemplars of this type. Most of them were found in the Messambria Hôra and the larger part of them come from the Thracian village of *Aulaioteichos* (pres. Ahtopol). The common statistics indicates that the dessimination centers of these coins coincide with those reported in the sources and the acknowledged by the modern historiography centers in their territories, i.e. Southeastern Thrace. The authors suppose a higher level of development of the commodity-money relations on the territories ruled by the Odrysian-Astaean dynasty, with a capital at Biza.

ВЪРХУ ЕДНО ИЗОБРАЖЕНИЕ НА ПЕРСОНИФИКАЦИЯТА НА РЕКА ИСТРОС ВЪРХУ МОНЕТИТЕ НА НИКОПОЛИС АД ИСТРУМ

Иво Топалилов

Още през 1898 г. с публикуването на монетите на Никополис ад Иструм се поставя началото на дискусията за принадлежността на персонификацията на речния бог върху монетите на града. Самият Б. Пик се колебае дали изображението е на р. Истрос, или на р. Янтрум[1]. Малко по-късно Н. Мушмов предположи, че става въпрос не за изображението на р. Янтра, а за малката рекичка Росица, до която бил разположен градът[2]. От друга страна, според Б. Хед реката, която била изобразена, е Истрос[3].

Идеята на Н. Мушмов за р. Росица е доразвита впоследствие в българската историография от Зл. Гочева и особено в изследванията на Д. Ботева. Според тях речният бог, придружен с изображение на кораб, трябва да се разглежда като персонификация на плавателната р. Истрос, докато липсата на този допълнителен елемент свързва изображенията с р. Янтра и р. Росица[4].

Всъщност нумизматичният материал, с който разполагаме, не ни дава основание да потвърдим със сигурност предложената интерпретация. Предложената методика не задоволява, тъй като не е показателна и за монетосеченето на другите градове в провинция Тракия. Като конкретен пример могат да се посочат монетите на Пауталия, публикувани от Л. Ружичка през 1933 г.[5]

Персонификацията на речния бог в Пауталия се появява най-рано върху монетите на Антонин Пий[6], като в случая и след него[7] става въпрос за река Стримон. Последното се потвърждава и от монета на Луций Вер, където под изображението ясно се чете ΣΤΡΥΜΩΝ[8]. Трябва да се отбележи, че в случая липсва изображение на кораб, весло или лодка. Едва по времето на Септимий Север речният бог се изобразява с предната част на лодка[9] и след това отново при Каракала, където пише ΣΤΡΥΜΩΝ[10]. Тези примери показват, че персонификацията на плавателната река Струма може да бъде представена със или без кораб и че последното не е задължителна характеристика за плавателността на реката. Характерно за изображението на персонифицираното речно божество е промяната в стила. Почти идентична е и ситуацията в Никополис ад Иструм, където се наблюдава промяна в стила на изображенията на персонифицирания речен бог при монетите от Макрин до Елагабал[11], което показва, че в действителност е много трудно само въз основа на собственото монетосечене на града да се направи разлика между изображенията на речните божества. В този смисъл възможните начини за правилното идентифициране на речното божество се заключават, от една страна, в привличането на аналогични изображения на същото божество от монети на други градове - метод, използван от Т. Герасимов[12], или в сравнение с иконографската схема, наложена от официалните римски власти. Последното е свързано предимно с политическата пропаганда, ръководена от императора[13]. Благоприятстващ за нас е фактът, че р. Истрос (Danuvius), като важна речна артерия и във връзка с победоносните Дакийски войни на Траян, е била изобразявана върху монетите. Става въпрос за изображението на DANVVIVS върху Трояновите монети в периода 106-111 г., където е представен брадатият бог, полулегнал, с левия си лакът се подпира върху купчина от камъни, а дясната ръка е поставена върху кораб. Характерно за изображенията е, че главата е надясно, а зад божеството се развява плащ (обр. 1а)[14].

Малко по-късно, по времето на Маркоманските войни и след тях, персонификацията на р. Истрос се появява отново, повтаряйки стриктно изображението от монетите на Траян[15].

Върху монетите на Никополис ад Иструм от по-късно време можем да намерим точни паралели на римския Danuvius и речното божество на града. На първо място можем да споменем персонификацията на речното божество върху монетите на Септимий Север, когато провинциален управител на провинция Долна Мизия е бил Аврелий Гал (обр. 1б). Под №1310-1311 при Б. Пик са представени монетите със следното иконографско изображение: брадат бог, полугол, полегнал на левия си лакът върху урна, от която изтича вода и минава под божеството. Главата му е обърната надясно, а дясната му ръка държи дърво[16].

Следващата монета, №1312, е идентична с гореописаните по тип, но се различава по това, че в далечината се забелязва и кораб[17].

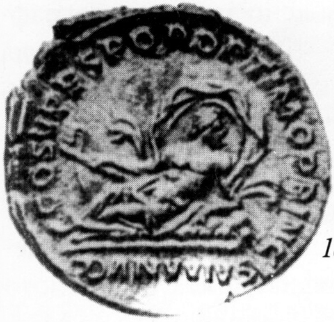

1а

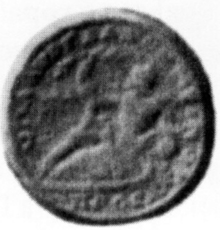

1б

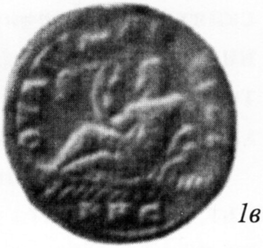

1в

Идентичен иконографски тип без кораб отново се забелязва малко по-късно върху монетите на Никополис ад Иструм, по времето на Диадумениан, когато управител на провинция Долна Мизия е бил Агрипа (обр. 1в)[18].

Ясно е, че в случая става въпрос за изображението на р. Истрос. Като се следва обаче предложената от Д. Ботева интерпретация, остава неясен въпросът за липсата на елемента кораб върху някои от типовете, изобразяващи р. Истрос. Тази липса показва, че наличието на кораб не е задължителен и достатъчен елемент при идентифицирането на нейната персонификация. Следователно обяснение на проблема би трябвало да се търси в друга посока, свързана главно с търговските пътища на града.

Знаем, че след присъединяването на Никополис ад Иструм към провинция Долна Мизия първоначално градът запазва старите си търговски връзки с градовете в провинция Тракия. Нумизматичният материал дава ясни свидетелства за това. Малко по-късно е осъзнато значението на р. Истрос като възможност за развитие на търговските връзки с останалите провинции на империята. В резултат на това реката се превърнала в главна водна търговска артерия на града.

Това наблюдение се потвърждава и от разпространението на местната керамика, произведена на територията на Никополис ад Иструм, която към края на II и началото на III в. се появява и в останалите градове на Долна Мизия и Дакия, но не и в Тракия[19]. Освен това официален надпис от 202 г. показва значението на Сексагинта Приста не само като пристанище на Никополис ад Иструм, но и използването на реката по това време като търговска артерия[20].

Като се вземат предвид тези наблюдения, става ясно защо иконографският тип на речния бог се появява с кораб през 198-201 г. в репертоара на никополската монетарница. Най-вероятно засиленият търговски интензитет по р. Истрос довежда не само до появата на персонификацията на реката, но и до допълнителния елемент - кораб.

Като друг пример можем да посочим монетите на Марцианопол. Градът, през средата на който минава реката Потамос[21], започва да сече монети по времето на Хадриан[22]. Въпреки това персонификацията на речното божество се появява едва върху монетите, сечени при управлението на Макрин и Диадумениан, т.е след като градът е преминал към провинция Долна Мизия. Типът се характеризира като речен брадат бог, седнал, държи клонче и се подпира на скала[23] (обр. 2а).

Известни са връзките между никополската и марцианополската монетарница. Ето защо не би трябвало да ни учудва почти идентичното изображение на речния бог върху монетите на двете монетарници. Характерно за монетите на Никополис ад Иструм обаче е наличието на кораб, което показва, че със сигурност персонификацията е на р. Истрос (обр. 2б)[24]. Следователно предвид присъединяването на Марцианопол към провинция Долна Мизия градската монетарница пуска емисии с монети не само с персонификацията на Долна Мизия[25], но също така и на Истрос. Липсата на елемента кораб върху монетите на Марцианопол не означава, че реката не е била плавателна. За това имаме известия от далеч по-ранно време[26]. Отдалечеността на града от тази водна артерия обаче, както и близостта му с Одесос очертават ясно търговския воден път, използван от неговите жители. Ето защо Марцианопол е бил в сянката на Одесос толкова дълго време, но по такъв начин би могла да се обясни и липсата на елемента кораб върху монетите на Марцианопол с изображение на р. Истрос.

Предложените по-горе два типа монети показват и двете основни тенденции в римското провинциално монетосечене. Първата, наложена от официалните римски власти, е изображението на персонифицирания речен бог, чийто тип е представен върху монетите на римското монетосечене (вж. обр. 1а,б,в). Този тип изображение не е широко разпространен върху монетите на Никополис ад Иструм и контрастира със следващия, който е и основният[27]. Дали прототипът на изображението е статуя, не е много ясно,

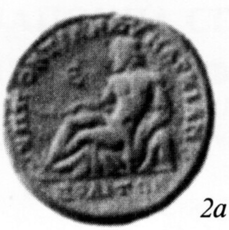

2а

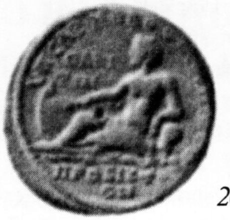

2б

но е факт, че съществуват статуи с подобна позиция на представяне в римската скулптура. Последната вероятно е константна, като само въз основа на атрибутите, приложени към божеството, можем да идентифицираме правилно персонификацията[28].

Вторият тип (обр. 2а,б) изображение на персонифицираното речно божество не само че е основен за монетосеченето на Никополис ад Иструм, но съща така и за Марцианопол. Предвид сходствата и изключителната устойчивост на изображенията би могло да се допусне, че като прототип е била използвана статуя или част от статуарна група. Както показа анализът по-горе, към персонификацията на речното божество могат да бъдат прикрепени и някои допълнителни атрибути, свързани с новостите в живота на жителите на града.

БЕЛЕЖКИ

1. ***B. Pick.*** Die antiken Münzen von Provincien Dacien und Moesien. Berlin, 1898, S. 343; Münzbilder aus Bulgariens römischer Vorzeit. Gotha, 1931, S. 9; ***Б. Пик.*** Монетни изображения от римската епоха в България. С., 1931, с. 8.
2. ***Н. Мушмов.*** Античните монети на Балканския полуостров и монетите на българските царе. С., 1912 - върху монета на Септимий Север, с. 61, №992.
3. ***B. Head.*** Historia numorum. Oxford, 1911, p. 275.
4. ***Зл. Гочева.*** Религиозният живот в Никополис ад Иструм. - В: Сборник в памет на проф. Ст. Ваклинов. С., 1984, с. 91; ***Д. Ботева.*** Долна Мизия и Тракия в римската имперска система (193 - 217/218 г.сл.Хр.). С., 1997, с. 50; IGBulg II, 659 и административно-териториалните промени в района на Никополис ад Иструм при Септимий Север. - Thracia Antiqua, 10 (In memoriam Georgi Mihailov), 1999, с. 242.
5. ***L. Ruzicka.*** Die Münzen von Pautalia. - Bull. Inst. Archeol. Bulg., 7, 1932-1933.
6. Ibidem. S. 45, Nr. 19; Taf. VI, 10, 11.
7. Ibidem, S. 47 sq.

8. Ibidem, S. 79, Nr. 198; Taf. V, 17.
9. Ibidem, S. 110, Nr. 360; Taf. VI, 4.
10. Ibidem, S. 158, Nr. 633; Taf. VI, 5, 8.
11. Вж. ***B. Pick.*** Die antiken..., S. 450, Nr. 1761; S. 451, Nr. 1762-1763 и др.
12. ***Т. Герасимов.*** Персонификация на Долна Мизия в монети на Маркианопол и Никопол на Росица. - ИАИ, 27, 1964, 251-253.
13. ***J. Ostrowski.*** Personifications of Rivers in Greek and Roman Art. - Universitas Iagellonica, Acta Scientiarum Litterarumque, Krakow, 1991, p. 35, 47.
14. Ibidem, p. 52; fig. 50.
15. Ibidem, fig. 55.
16. ***B. Pick.*** Die antiken..., S. 366, Taf. XVII, 34.
17. Ibidem.
18. ***Н. Мушмов.*** Цит. съч., с. 76, №1351, табл. X, 9.
19. ***B. Sultov.*** Ceramic Production on the Territory of Nicopolis ad Istrum (IInd - IVth century). - Terra Antiqua Balcanica, 1. S., 1985, 93-94.
20. ***В. Велков.*** Нови данни за територията на Никополис ад Иструм и за северната граница на провинция Тракия през II в. - Археология, 1986, 2, 24-26.
21. **Jordan.** Get., 91-93.
22. Монета с образа на Сабина, жената на Хадриан, върху аверса - вж. ***Н. Мушмов.*** Цит. съч., с. 32, №361.
23. ***Н. Мушмов.*** Цит. съч., с. 42, №568, табл. X, 6; ***B. Pick.*** Die antiken..., S. 243, Nr. 754, Taf. XVIII, 6.
24. ***B. Pick.*** Die antiken..., S. 50, Nr. 2067, Taf. XVIII, 2.
25. ***Т. Герасимов.*** Цит. съч., 251-253.
26. **Strabo** I. 2, 39.
27. Вж. ***B. Pick.*** Die antiken..., Taf. XVII- XVIII; ***Н. Мушмов.*** Цит. съч., табл. X.
28. ***F. de Clarac.*** Musée de sculpture antique et moderne. P., 1836-1837, t. IV, pl. 745-750; ***S. Reinach.*** Répertoire de la statuaire grecque et romaine. P., 1897, I, 429-437.

ОТКОГА ЗАПОЧВА СЕЧЕНЕТО НА АНОНИМНИТЕ ВИЗАНТИЙСКИ ФОЛИСИ КЛАС В И КОГА ПЕЧЕНЕГИТЕ ОПУСТОШАВАТ ДОБРУДЖА?

Георги Атанасов

Благодарение на половинвековните археологически проучвания в Добруджа и Североизточна България стана очевидно, че тази обширна територия е опустошена към средата на XI в. След това настъпва демографски вакуум, продължил до началото на XVI в.[1] Въз основа на писмените извори (основно Скилица), монетните находки, печатите, дребните метални предмети и някои типове керамика може да се приеме, че причината за това е едно от големите печенежки нашествия през тридесетте години на XI в.[2] И все пак дребните находки и керамиката не могат да прецизират съвършено датата на този катаклизъм, а основният писмен източник - Скилица, съобщава за 5 големи печенежки нахлувания на юг от Дунав - съответно през 1027, 1032, 1034, 1035 и 1036 г.[3] Единствената надежда да се определи кое от тях е било фатално за Добруджа и Лудогорието, остават основно византийски монети (главно анонимни фолиси) под формата на съкровища и единични находки в горели хоризонти на крепости и селища.

В крепостите във вътрешността на Добруджа (селищата, изглежда, са напуснати още при събитията през 968-972 г.)[4] и Лудогорието, като Скала[5], Цар Асен[6], Средище[7], Долина[8] и Преселенци[9], най-късните монети са анонимни фолиси клас В (1028-1034 г. по Д. Меткалф и 1030/1035 - 1042 г. по Ф. Гриерсън), а в Беловец[10], Окорш[11], Балик[12], Руйно[13], Кладенци[14], Апиария (Ряхово)[15] и Войниково[16] най-късни са фолисите клас А2 (976 - 1030/1035 г. по Гриерсън). В други крепости по Дунав, като Дръстър[17], Диногеция[18], Тулча[19] и Капидава[20], има горели хоризонти с монети клас А2 и В, но в тях, за разлика от вътрешността, животът се възражда. И действително, както в Дръстър, Диногеция, Тулча и Капидава, така и в останалите дунавски и черноморски крепости и селища (Тутракан, Попина, Ветрен, Пъкуюл луй Соаре, остров Кънлия, Черна вода, Хърсово, Печеняга-1, Берое, Троезмис, Мачин, Диногеция, Исакча, Никулицел, Телица, Нуфъру, Баштепе, Махмудия, Сулина, Бабадаг, Енисала, Шести март, Истрия, Туркоаз, Констанца, Печеняга-2, Мангалия, Калиакра, Каварна, Балчик, Варна, Девня, Плиска, Преслав и др.)[21] освен фолиси А2 и В са открити и монети от следващите класове С (1042-1055 г.), D (1055-1062 г.) и пр. (карта 1, табл. I).

На този фон може да се направи изводът, че опустошаването на крепостите във вътрешността на Добруджа и Североизточна България, а и на някои крайдунавски градове и селища е станало в периода на циркулация на анонимните фолиси А2 и В. Няколко съкровища с най-късни монети клас А2 (Скала, Преслав и Гречи[22]) и особено клас В (Скала[23], Средище[24] и Генерал Киселево[25]) са ново потвърждение в тази насока. Точно по датировката на въпросните фолиси клас А2 и В обаче вече десетилетия се води оживена дискусия и няма единно мнение кога прекъсва единият и започва другият клас. Впрочем ето как на пръв поглед чисто нумизматичен проблем ескалира и се вплита тясно в проблемите на историята и демографията на Добруджа и Лудогорието. В този смисъл, без да уточним началната дата на фолисите клас В, не можем да прецизираме датата на опустошителното за Североизточна България печенежко нашествие.

Според М. Томпсън разпространението на фолисите клас А2 трябва да се свърже с управлението на Василий II и Константин VIII и до края на самостоятелното управление на Константин VIII (т.е. 976-1028 г.), а фолисите клас В се отнасят към управлението на Роман III Аргир (1028-1034)[26]. Тези датировки се споделят от С. Морисън[27] и донякъде от Д. Меткалф[28]. Последният обаче разбива фолисите от клас А2 (по Томпсън) на класове А2 и А3, като датира А2 към 989 - 1016/1020 г., а А3 - към 1016/1020 - 1028 г. Принципно различна е хронологията на Ф. Гриерсън, според когото фолисите А2 (по Томпсън) се секат между 976 и 1030/1035 г., а фолисите клас В - между 1030/1035 и 1042 г.[29] Напоследък по същия проблем взе отношение сръбският нумизмат В. Иванишевич, който се опита да направи вътрешна хронология на фолисите клас А2, но генерално датировките му са по-близки до Меткалф, т.е. А2 - между 976 и 1028 г., а клас В - между 1028 и 1034 г.[30] Тази неустановеност принуждава изследователите да цитират успоредно двете основни хронологии на Меткалф и Гриерсън, но в последно време Е. Оберлендър, Г. Мануку-Адамещеану, В. Парушев и др. започнаха да дават предпочитание на Меткалф[31].

***Карта 1.** Крепости и селища в Добруджа и Североизточна България от втората половина на X-XI в. и по-важните крепости от XII-XIV в.*

1. Беловец
2. Ряхово
3. Топчии
4. Разград
5. Подлес
6. Завет
7. Г. Извор
8. Владимировци
9. Шумен
10. Вълнари
11. Руйно-1
12. Руйно-2
13. Попина
14. Кладенци
15. Дервент
16. Остров
17. Долина
18. Девня
19. Одърци
20. Каварна
21. Калиакра
22. Преселенци
23. Василево
24. Печеняга-1
25. Сшиту
26. Меджедия
27. Печеняга-2
28. Черна
29. Иглица
30. Гречи
31. Мъчин
32. Лункавица
33. Никулицел
34. Телица
35. Баштепе
36. Махмудия
37. Мургийол
38. Шести март
39. Енисала
40. Бабадаг
41. Истрия

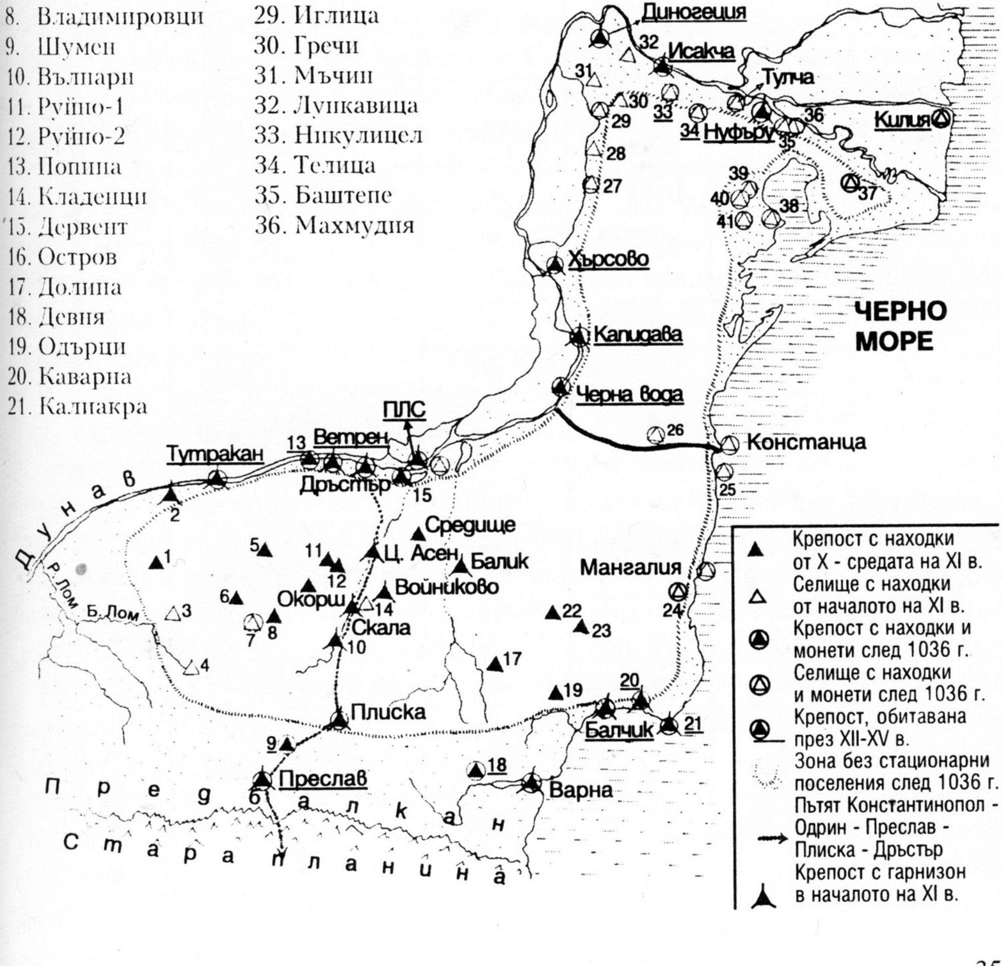
Диногеция
32
Исакча
31
Тулча
30
33
29
34
Нуфъру
36
35
Килия
28
27
39
40
37
41
38
Хърсово
ЧЕРНО МОРЕ
Калидава
Черна вода
ПЛС
26
Констанца
13
Ветрен
Тутракан
Дръстър
15
25
Дунав
2
Средище
5
11
1
Ц. Асен
Балик
12
Мангалия
Р. Лом
6
Войниково
Окорш
14
3
22
24
Б. Лом
7
8
Скала
23
10
17
4
19
20
Плиска
Балчик
21
9
18
Преслав
Варна
Предбалкан
Стара планина
Крепост с находки от X - средата на XI в.
Селище с находки от началото на XI в.
Крепост с находки и монети след 1036 г.
Селище с находки и монети след 1036 г.
Крепост, обитавана през XII-XV в.
Зона без стационарни поселения след 1036 г.
Пътят Константинопол - Одрин - Преслав - Плиска - Дръстър
Крепост с гарнизон в началото на XI в.

МЕСТООТКРИВАНЕ И БРОЙ % / КЛАС АНОНИМНИ ФОЛИСИ	Дръстър до 1985 г.	Исакча	Нуфъру (Вичина?)	Пъкуюл луй Соаре	Диногеция	Капидава	Тулча	Тулча и региона	Констанца и региона	Плиска до 1985 г.	Преслав до 1985 г.	Балчик	Одърци	СКАЛА	Цар Асен	Кладенци	Руйно	Окорш	Беловец	Северна Добруджа по Г. Мънуку	Добруджа до 1485 г. по И. Йорданов	Шуменско до 1985 г. по И. Йорданов	Коринт	Атина Агора
A2 + A3 989 - 1028 по Меткалф A2 976 - 1030/35 по Гриерсън ≈50 г.	47 ≈ 66%	123 ≈ 66%	98 ≈ 62%	71 ≈ 43%	122 ≈ 63%	12 ≈ 70%	17 ≈ 59%	468 ≈ 64%	194 ≈ 58%	255 ≈ 60%	429 ≈ 75%	3 ≈ 25%	34 ≈ 47%	**286** ≈ 92%	21 ≈ 88%	7	3	4	2	662 ≈ 38%	428 ≈ 37%	710 ≈ 26%	594 ≈ 79%	530 ≈ 70%
B 1028 - 1034 по Меткалф B 1030/1035 - 1042 по Гриерсън ≈ 7 г.	24 ≈ 34%	64 ≈ 34%	60 ≈ 38%	93 ≈ 57%	72 ≈ 37%	5 ≈ 30%	12 ≈ 41%	259 ≈ 36%	142 ≈ 42%	64 ≈ 40%	236 ≈ 35%	9 ≈ 75%	38 ≈ 53%	**24** ≈ 8%	3 ≈ 12%	—	—	—	—	401 ≈ 38%	253 ≈ 37%	246 ≈ 26%	154 ≈ 21%	218 ≈ 30%
C - Меткалф 1034 - 1041 C - Гриерсън 1042 - 1050 ≈7 г.	23	114	93	183	76	5	16	534	216	6	35	4	Конст. IX 1042-1055	—	—	—	—	—	—	750	314	43	96	154

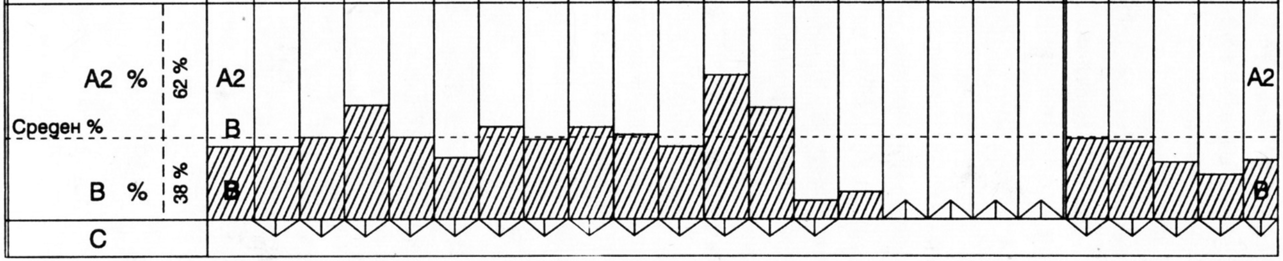

Таблица I. *Местонамиране, количествено и процентно съотношение на анонимните византийски фолиси клас А-2, В и С в по-значителните добруджански укрепления и големите имперски градове (по Д. Меткалф, И. Йорданов, Е. Оберлендер, Г. Мануку-Адамещеану, Б. Митреа, Г. Атанасов, В. Йотов, В. Парушев, Г. Джанев).*

Вече стана ясно, че неуточнената хронология на фолисите от класовете А2 и В затруднява изследователите да уточнят кое от петте големи печенежки нашествия е било фатално и е довело до пълното обезлюдяване на огромна част от Добруджа и Лудогорието между Дунав и Предбалкана и от Черно море до р. Бели Лом (карта 1). За съжаление и писмените източници не са категорични в тази насока. Според Скилица още през 1027 г. варварите извършват нападение над България, като избиват много хора, а също стратези и тагмархи. П. Дякону е прав, че това нашествие не засяга Добруджа (според мен и Лудогорието) по простата причина, че не спада към тема България[32]. Явно печенегите действително опустошават района на Видин, Белград, Браничево, Ниш, защото са разбити и отхвърлени тъкмо от дука на България и архонта на Сирмиум Роман Диоген[33].

Следващото голямо нашествие по Скилица е през 1032 г., "когато печенегите преминали Истъра и опустошили Мизия". Не е ясно точно коя територия засяга това нашествие, но ми се струва, че П. Дякону пак е прав, като пише, че това било само репетиция за следващото нахлуване на варварите през 1034 г.[34], когато опустошили цяла Мизия до Солун. Очевидно и при това нашествие Добруджа е незасегната, защото направлението Мизия - Солун предполага печенегите да са прекосили Дунав някъде в Северозападна България и през старопланинските проходи, през Софийско и Струма да са се спуснали към Солун (карта 2).

Особено опустошително е нашествието през 1035 г., когато по замръзналия Дунав варварите преминават на юг, "причинявайки немалко вреди в Мизия и Тракия и чак до Македония"[35]. Според П. Дякону и това нашествие не засяга Добруджа, но в случая, за разлика от предишните три, сме затруднени да определим маршрута на печенегите. Проблемът е там, че в своето съчинение Скилица поставя Македония веднъж в Одринска Тракия[36], друг път в днешна Македония[37], а понякога, както в случая с нападението от 1035 г., не е ясно кой от двата региона има предвид. Ако е визирал днешна Одринска Тракия, най-вероятно, то не е изключено при това нахлуване да са пострадали Югоизточна Добруджа и Лудогорието, но ако е имал предвид днешна Македония, то по-вероятно да е прекосена Мизия западно от р. Русенски Лом. И в двата случая обаче Добруджа изглежда подмината (поне на изток от линията Силистра - Плиска, защото и при

***Карта 2.** Приблизителни направления на печенежките нашествия на Балканите през първата половина на XI в.*

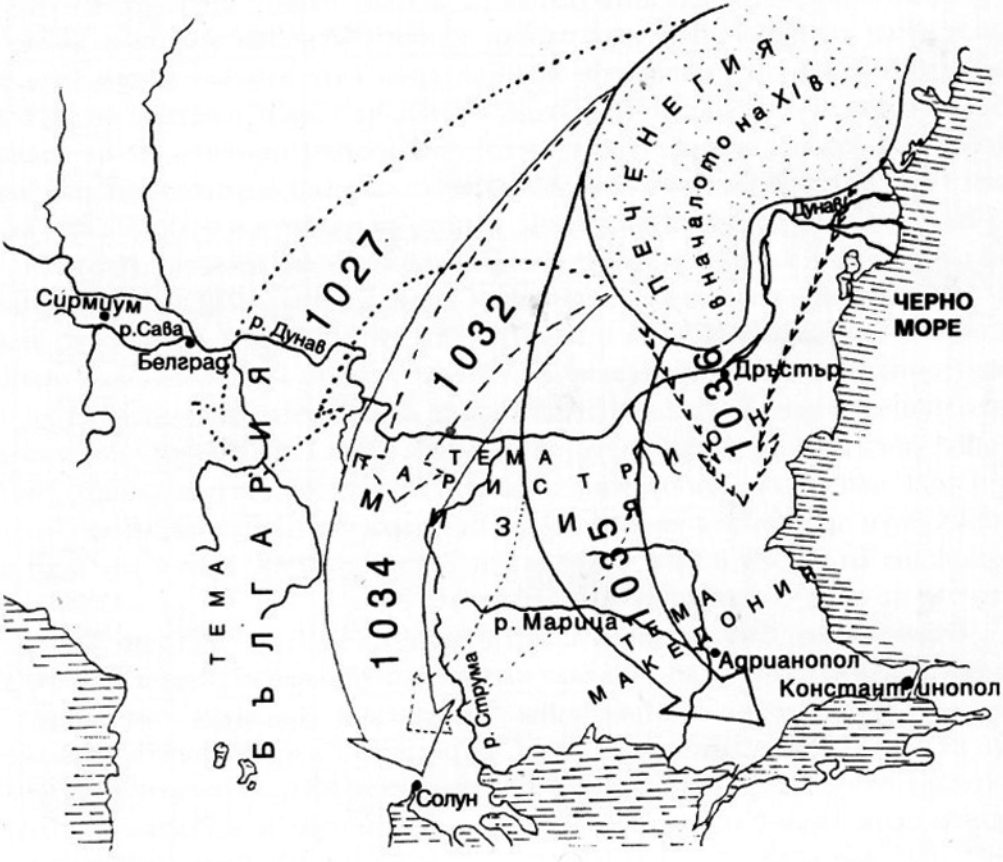
ПЕЧЕНЕГИЯ
в началото на XI в
Дунав
ЧЕРНО МОРЕ
Сирмиум
р.Сава
Белград
р. Дунав
1027
1032
1034
1035
1036
Дръстър
ТЕМА ПАРИСТРИОН
МИЗИЯ
ТЕМА БЪЛГАРИЯ
р. Марица
р. Струма
ТЕМА МАКЕДОНИЯ
Адрианопол
Константинопол
Солун

петте печенежки удара - през 1027, 1032, 1034, 1035 и 1036 г. - Пъкуюл луй Соаре не е разрушено. А според П. Дякону единствената възможност на варварите да се доберат до богатата островна крепост, бил замръзналият Дунав през 1035 г., но това не е станало[38]. Затова, струва ми се, има истина в разсъжденията му, че фатални за Добруджа (бих допълнил, за цяла Североизточна България и Лудогорието) ще да са били трите пролетни нашествия на печенегите през 1036 г., когато избивали поголовно всички заловени хора и подложили пленниците на нечувани мъчения[39]. Забележителен е фактът, че тогава били пленени петимата ромейски стратези Йоан Дермокаит, Варда Печ, Лъв Халкотув, Константин Птерот и Ставротрихар Михаил.

П. Дякону вече е забелязал, че печенегите прилагат обмислена тактика за разграбване и опустошаване на балканските провинции на империята от запад - северозапад на изток - югоизток[40]. Първо, през 1027 г., е атакуван най-северозападният ъгъл на ромейските владения - т.е. северната половина на тема България. През 1032 и 1034 г. ще да е пострадала южната част на тема България по направлението София - Солун. През 1035 г. е дошъл ред на Мизия, Тракия и Македония (Одринско?). И най-накрая, през 1036 г., са опустошени Добруджа и Североизточна България, които явно са подминати при предишните четири печенежки офанзиви (карта 2).

Досега не е обсъждан въпросът защо варварите атакуват Балканите от запад на изток, при положение че логиката изисква първият им удар да бъде насочен срещу Добруджа, която граничи с т.нар. Печенегия. Според писмените източници (Константин Багренородни[41], "Повест временных лет"[42] и др.[43]) и археологическите проучвания[44] през втората половина на X и началото на XI в. тя действително обхваща Бесарабия, Южна Молдова и Източно Влашко, т.е. територии, граничещи единствено с Добруджа (карта 2). При дългото обитаване на зоната срещу Добруджа печенегите обаче добре са знаели, че най-добре организираната и гъста крепостна система е именно по десния бряг на Долни Дунав. Тук в края на X и началото на XI в. функционират големи и здраво укрепени фортпостове като Дористра (Силистра)[45], Ветрен[46], Попина[47], Тутракан[48], Апиария[49], Пъкуюл луй Соаре[50], Дервент[51], Черна вода[52], Капидава[53], Хърсово[54], Диногеция[55], Исакча[56] и Нуфъру (Вичина?)[57]. Освен това между добруджанския дунавски бряг, морето и Предбалкана има друга плътна система от крепости с находки от началото на XI в., като Скала[58], Цар Асен[59], Средище[60], Руйно-1 и 2[61], Подлес[62], Окорш[63], Одърци[64], Долина[65], Преселенци[66], Беляково[67], Завет (?)[68], Вълнари[69], Владимировци[70], Василево[71], Балик[72], Войниково[73], Девня[74], Плиска[75], Преслав[76], Варна[77], Каварна[78], Балчик[79] и Калиакра[80]. Във всички изброени дунавски укрепления и в няколко крепости във вътрешността на Добруджа (Скала, Цар Асен, Вълнари, Балик, Войниково, Средище (?), Одърци, Балчик, Плиска и Варна) има сериозни факти и за разквартирувани византийски гарнизони след 1000 г. (карта 1) - монети, моливдовули на ромейски сановници, керамика на бързо колело и тара, култови предмети и, разбира се, поддържани фортификации[81].

Смята се, че началото на тази дълбоко ешалонирана отбрана (подсилена с каменен вал между Констанца и Черна вода) е сложено още при цар Симеон Велики (893-927) след маджарските нахлувания в Североизточна България през 894-896 г.[82] Предполагам обаче, че е разширена и заздравена при цар Петър I (927-970), като основната причина ще да е настаняването на печенегите (едни несигурни федерати на Българското царство отвъд Дунав) в непосредствена близост до Добруджа или по-точно в Южна Молдова и Източна Влахия.

Според археологическите проучвания на запад от Добруджа и Лудогорието (по-точно на запад от линията Апиария - Беловец - Разград - Преслав) и до Белград и Сирмиум, в продължение на цели 800 км, в началото на XI в. са обитавани само няколко дунавски крепости - Никопол[83], Свищов (?)[84], Видин[85], Белград[86] и Браничево[87]. Много малко са и укрепленията във вътрешността - Нишко и Мизия между Дунав и Предбалкана, а броят на откритите в тях моливдовули, монети, керамика, тара, находки (паметници, илюстриращи присъствие на гарнизон) от първата половина на XI в. е направо нищожен[88]. Тъкмо на този фон обаче изпъква мощната ешалонирана отбрана на Добруджа, а в известна степен и на Източното Лудогорие (карта 1). Това според мен е главната причина първите четири печенежки вълни да прекосят Дунава западно от Добруджа, където съпротивителните сили на Византия са много по-слаби. Неслучайно, когато през 1036 г. варварите все пак нахлуват в Североизточна България (останалите региони вече са плячкосани и е безпредметно да се атакуват наново), тук те срещат най-голям отпор и са най-ожесточени в действията си. И наистина според Скилица това е най-опустошителното от общо петте нашествия, защото печенегите са избивали и подлагали на унищожение без оглед всичко, което са срещали по пътя си. Илюстрират го мощните пожари и разрушения тъкмо в крепостите, в които има сигурни податки за присъствието на ромейски гарнизони, като Скала[89], Цар Асен[90], Дръстър[91], Диногеция, Капидава, Хърсово[92]. За апокалипсиса от 1036 г. можем да съдим и по факта, че тъкмо зоната между Дунав, Предбалкана, Бели Лом и Черно море става напълно необитаема (става реч за стационарни селища във вътрешността) до XVI в., докато зоните, атакувани през 1027, 1032, 1034 и 1035 г. се възраждат за нов живот към края на XI и през XII-XIV в.[93]

Специално внимание заслужава и бележката на Скилица, че при пролетните нашествия през 1036 г. са пленени петима ромейски стратези - случай без аналог при предишните нахлувания. Според специализираните изследвания след началото на XI в. (периода, който засяга темата) от провинциални администратори стратезите се превръщат в управители на градове или по-големи крепости с прилежащите им околности[94]. А точно Добруджа е регионът от обширната тема Паристрион (Мизия), в който по археологически път са регистрирани толкова много градове и крепости с гарнизони (по-горе изброих около 20), управлявани навярно от т.нар. малки стратези. Фактът, че през 1036 г. са пленени петима, подсказва, че са убити или са се спасили най-малко още толкова! Най-сетне Скилица пише за цели три пролетни атаки на печенегите, което се явява ново указание за силна съпротива на достатъчно многобройни гарнизони. Отпорът в Добруджа през 1036 г. действително ще да е бил най-упорит, за разлика от другите региони при предишните атаки, защото някои дунавски и черноморски крепости устояват (освен за Пъкуюл луй Соаре[95] това според мен се отнася за Нуфъру, Капидава и Балчик, но аргументите са изложени по-долу) и варварите не успяват да преминат Стара планина.

Освен от новите археологически проучвания тезата на П. Дякону, че Добруджа (според мен и част от Лудогорието) е атакувана от печенегите през 1036 г., може да се подкрепи и от чисто нумизматични данни. От приложената таблица I се вижда, че в Скала, най-добре проучената крепост във вътрешността на Добруджа (по-точно около границата между Добруджа и

Лудогорието) съотношението на фолисите клас А2 към фолисите от клас В (най-късните монети в укреплението!) е 286 към 24 или приблизително 92% към 8%[96]. Сходно е съотношението в проценти и в съседната, частично проучена крепост до с. Цар Асен, Силистренско[97]. В една друга група крепости във вътрешността, като Окорш[98], Беловец[99], Кладенци[100], Руйно[101] и непосочените в таблицата Балик, Войниково и др.[102], са намерени само фолиси до клас А2 и изобщо липсват фолиси клас В. Същевременно в крайдунавските, крайморските и предбалканските крепости и селища в Североизточна България и Добруджа (Дръстър, Ветрен, Тутракан, Пъкуюл луй Соаре, Хърсово, Диногеция, Капидава, Никулицел, Тулча, Троезмис, Констанца, Нуфъру, Балчик, Варна, Каварна, Калиакра, Плиска, Девня, Преслав и др. - карта 1), където монетното обращение е възстановено след нашествието от 1036 г. (има фолиси от следващите класове или най-малко от клас С), съотношението на фолисите клас А2 към клас В е около 62% към 38% (табл. I). Сходно е съотношението между двата класа в Преслав, Шуменски регион[103], Коринт[104] и Атина (агората)[105].

Като се има предвид, че според класификациите на Гриерсън и Меткалф фолисите клас А2 (А2 плюс А3 по Меткалф) се секат около 50 г., а тези от клас В - около 7 г., то очевидно в крепостите с непрекъснат живот (или възстановено обращение след нашествието от 1036 г.) средногодишното постъпление на фолисите клас В не отстъпва, даже надвишава това на фолисите от клас А2. В крепостите във вътрешността на Добруджа обаче не е така. Специално Цар Асен и Скала са важни крепости от предградски тип с гарнизони, разположени на най-важния път в Източните Балкани (Константинопол - Адрианопол - Маркели - Преслав - Плиска - Скала - Цар Асен - Дръстър и на север към Капидава - Диногеция - Исакча и Нуфъру - Вичина). **Затова много малкият процент фолиси клас В спрямо процента на А2 може да означава само едно: Скала, Цар Асен и околните крепости във вътрешността на Добруджа са разрушени и напуснати в самото начало на разпространението на фолисите клас В.** Това се потвърждава от съкровището до Скала (98 фолиса А2 и 1 В) и от факта, че в по-отдалечените от пътя (във вътрешността на Добруджа) укрепления без разквартирувани ромейски гарнизони, като Окорш, Беловец, Кладенци, Руйно, Балик? (табл. I) и др., фолиси от клас В изобщо не са постъпили. Освен това в далеч по-слабо укрепените и по-малки крепости и селища като Одърци[106], Тулча[107], Печеняга[108] и др. (дори да са разположени край Дунав), в които има монетно обращение след 1036 г., процентът на фолисите клас В е неколкократно по-голям в сравнение с Цар Асен и Скала и се доближава до градовете с непрекъснат живот като Нуфъру, Пъкуюл луй Соаре и др. (табл. I). Явно не големината и разположението на укрепленията са решаващи за процентното съотношение между фолисите от клас А2 и В, а определящото е дали са разрушени и изоставени през 1036 г., или водят непрекъснат (или възстановен) живот преди и след тази дата.

На този релефно очертан фон нека сега се вгледаме в основно ползвани хронологии за фолисите от класове А2 и В по Меткалф (който гравитира или към когото гравитират Томпсън, Морисън, Оберлендър, Иванишевич и Адамещеану) и по Гриерсън. Ако Меткалф беше прав, че фолисите клас В се секат между 1028 и 1034 г., а явно печенежкото нашествие е през 1036 г., то защо в крепостите от типа на Цар Асен и Скала няма нито един фолис клас С (1034-1041 г. по Меткалф), а фолисите В са толкова малко или изобщо липсват? Дори само за момент да приемем, че зоната е прегазена през 1035 г., то проблемът продължава да стои със същата сила. Ако пък хипотетично допуснем, че Добруджа е атакувана през 1034 г., то би било редно в Скала и Цар Асен делът на фолисите клас В да е около нормалните 38%. В тази последователност на мисли дори да пренебрегнем Скилица, че печенежкото нахлуване през 1027 г. става не в северната половина на тема България (Белградско и Нишко), а в Добруджа, то хронологията на Меткалф за фолисите клас В пак излиза невярна. Видя се, че в крепостите от вътрешността на Добруджа, като Скала, Цар Асен, Средище, Долина и Преселенци все пак има фолиси клас В, които известният нумизмат датира след 1028 г., т.е. година след въпросното нашествие от 1027 г. (табл. II) Всичко това ме води към предположението, че предложената от Меткалф датировка за фолисите А2 (по-точно А2 плюс А3) и В е неточна или най-малко влиза в противоречие с археологическите и писмените източници.

Сега да се вгледаме в другата основно ползвана хронология - на Гриерсън, според която фолисите клас А2 се датират в периода 976 - 1030/1035 г., а клас В - в 1030/1035 - 1042 г. За темата в случая по-важна е

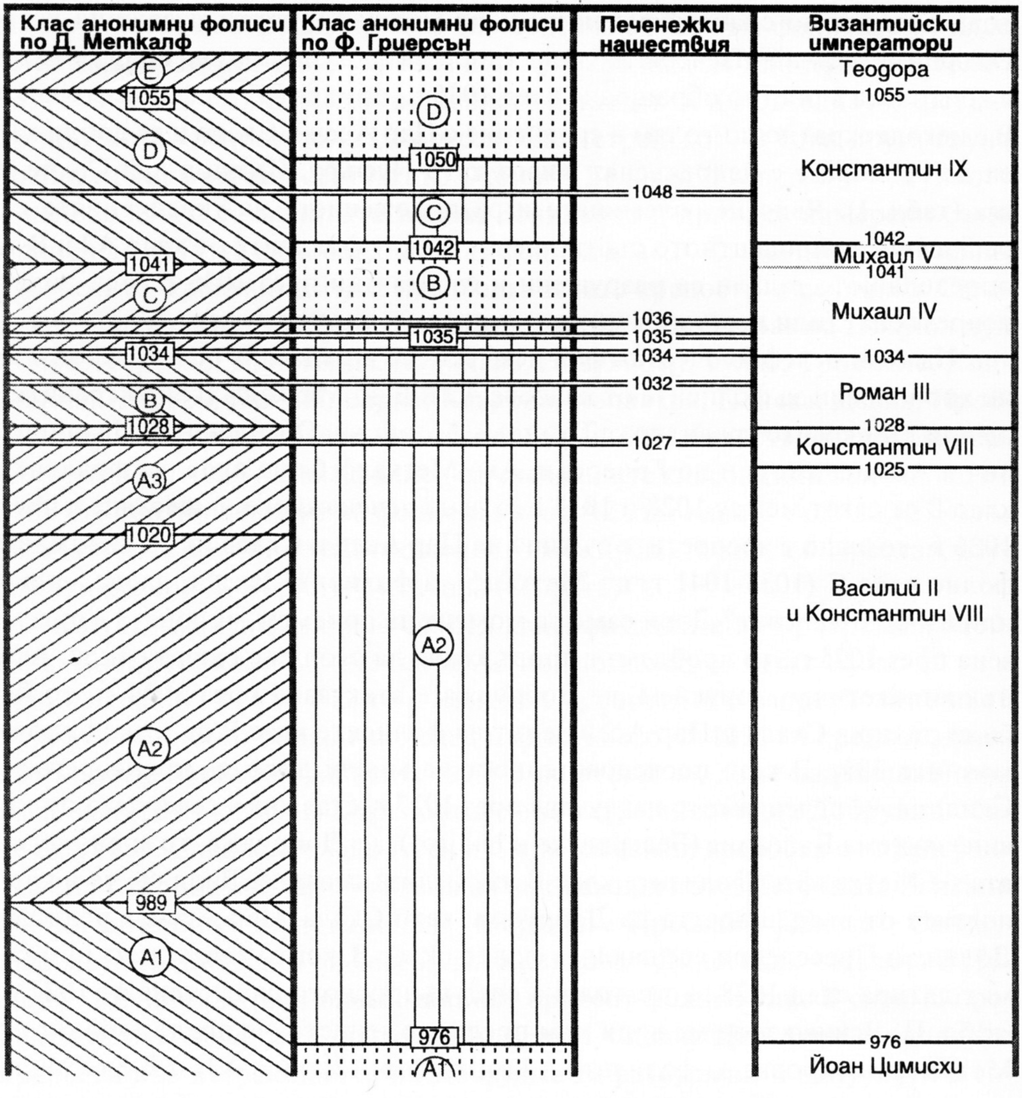
Клас анонимни фолиси по Д. Меткалф
Клас анонимни фолиси по Ф. Гриерсън
Печенежки нашествия
Византийски императори
E
1055
D
1041
C
1034
B
1028
A3
1020
A2
989
A1
D
1050
C
1042
B
1035
A2
976
A1
1048
1036
1035
1034
1032
1027
Теодора
1055
Константин IX
1042
Михаил V
1041
Михаил IV
1034
Роман III
1028
Константин VIII
1025
Василий II
и Константин VIII
976
Йоан Цимисхи

***Таблица II.** Корелационна таблица за хронологията на анонимните византийски фолиси клас А-1, А-2, В, С, D и Е (датировки по Д. Меткалф и Ф. Гриерсън) и печенежките нашествия в първата половина на XI в. спрямо годините на управление на византийските императори.*

границата между двата класа, но тъкмо тук са най-големите колебания на американския нумизмат, който предлага една разтеглена датировка между 1030 и 1035 г.

От направените по-горе наблюдения за сравнително голямото средногодишно постъпление на фолиси клас В (става въпрос за процентното съотношение спрямо А2), то ако границата бе около 1030-1033 г., специално в Скала, Цар Асен и съкровището до Скала трябваше да се очаква по-голям процент монети от този клас. Тъкмо предвид факта, че Скала и Цар Асен са разрушени и напуснати окончателно през 1036 г.[109], и много малкото фолиси клас В в тези крепости лично аз приемам, че границата между клас А2 и В трябва да се прецизира към 1034-1035 г. В исторически план и съобразно традициите на византийското монетосечене е по-вероятно годината да е 1034, когато на трона на Константинопол се възкачва новият василевс Михаил IV (1034-1041). Според археологическите реалности и монетното обращение във вътрешността на Добруджа (малкият процент, дори пълното отсъствие на фолиси клас В в крепостите) засега не бива напълно да отпада и годината 1035, но само бъдещи разкопки и съкровища ще могат окончателно да решат проблема. Въпреки това резултатите от последните археологически проучвания във вътрешността на Добруджа и новопубликуваните монетни съкровища водят до извода, че хронологията на фолисите клас А2 и В на Гриерсън заслужава по-голямо доверие, но разтеглената граница между тях 1030-1035 г. трябва да се прецизира към 1034, евентуално 1035 г.

Да се спрем на повдигнатия по-горе проблем дали заедно с крепостите във вътрешността на Добруджа през 1036 г. са разрушени и опожарени всички крайдунавски и крайморски укрепления и селища? Засега безспорни археологически факти за пожари има само за Дръстър и Тулча[110] и предположения за Диногеция, Капидава, Дервент и Хърсово[111]. П. Дякону е категоричен, че Пъкуюл луй Соаре е избягнало катаклизма от 1036 г., но специално за Капидава смята, че е класически пример за опожарена и напусната крепост при тази атака[112]. Основният му аргумент са най-късните фолиси клас С, които по ползваната тогава хронология на Томпсън (по-късно на Морисън и Меткалф) се датираха в 1034-1041 г. Ако се взрем в табл. I обаче, ще забележим, че процентът на анонимни фолиси клас С спрямо А2 и В в Капидава е приблизително същият както в градовете с непрекъснато монетно обращение Коринт, Атина, Нуфъру и др. Но дори да беше вярна датировката за фолисите клас С на Томпсън - Морисън - Меткалф (1034-1041) и същевременно П. Дякону да бе прав, че Капидава е разрушена и напусната през 1036 г., т.е. само около година и половина след началото на сечене на фолисите клас С, то процентът на тези монети трябваше да бъде много по-малък. След направеното по-горе заключение, че крепостите във вътрешността на Добруджа и Лудогорието безспорно са изоставени през 1036 г., т.е. в началото на разпространението на фолисите клас В (1034/1035 - 1041 г. по Гриерсън - Атанасов), то очевидно животът в Капидава продължава (или е възобновен?) след 1036 г. Според приетата за по-вярна хронология на Гриерсън за фолисите клас С (1042-1050 г.) по-вероятно е Капидава да е била опожарена и напусната при следващото печенежко нахлуване през 1048 г.[113] Монетните находки загатват, че тогава са изоставени още Плиска и Одърци (табл. I и II). Наличието на значително количество фолиси клас В и С в Исакча, Нуфъру, Диногеция, Балчик, Констанца и сходното им процентно съотношение с монети от клас А2, В и С в градове с непрекъснат живот като Коринт и Атина поставят още веднъж под въпрос идеята на П. Дякону, че през 1036 г. крепостите в цяла Добруджа са тотално разрушени.

Явно това твърдение е вярно за вътрешността, но едва ли важи с пълна сила за всички крайдунавски и крайморски крепости, селища и градове. Ето например проучвателите на Нуфъру[114] не откриват пожари и монетни съкровища, които да подсказват, че този голям център (Вичина?)[115] е пострадал през 1036 г. До същия извод ни води монетната циркулация на Исакча (табл. I). Същевременно в Дръстър (Силистра) и Тулча, където са регистрирани по археологически път следи от пожар през 1036 г., има сравнително голямо количество анонимни фолиси клас В и С, чието процентно изражение е сходно с посочените по-горе градове и крепости с непрекъснат живот (табл. I). Очевидно при трите пролетни атаки през 1036 г. печенегите пробиват на места дунавската лимесна отбрана (едва ли я сриват изцяло) и успяват да превземат някои фортпостове като Дръстър, Тулча и Дервент. Предполага се, че това се отнася до Диногеция и Хърсово, но над тях все още тегнат неизвестности. В овладените през 1036 г. дунавски центрове (по-специално Дръстър и Тулча) обаче се вижда, че няма срив в монетната циркулация (табл. I). Това може да означава само едно: след опустошителните си рейдове през пролетта на 1036 г. и кратък отрязък от време варварите напускат Добруджа! След изтеглянето им в превзетите от тях стратегически средища край Дунав и Черноморието (такъв е случаят с Дръстър и Тулча) животът е възстановен и затова не се получава хиатус в монетното обращение (табл. I). Във вътрешността обаче - било поради по-голямата несигурност, било поради по-слабите фортификации с по-малко стратегическо значение, или поради намаления човешки потенциал - укрепленията не са възобновени. Затова в тях липсват анонимни фолиси клас С (и следващите класове), а тези от клас В си остават незначителен процент. Да не забравяме още, че византийският флот винаги е можел да се притече с военна и продоволствена помощ на заплашените крайбрежни крепости[116], докато за разположените във вътрешността на Добруджа и Лудогорието е нямало такава възможност. Не се знае още дали земетресенията през 1037 г. и други природни катаклизми не са довели до засушаване или застудяване на степните райони във вътрешността, което допълнително ще да е възпирало населението да ги обитава трайно[117]. Както и да е било, очевидно в резултат на комплекс от причини между 1036 г. и началото на XVI в. във вътрешността на Добруджа и Лудогорието не се създават стационарни селища и крепости (карта 1)[118]. Отделни, изолирани монети от този регион след средата на XI в. (класове C, D, E, F и пр.) и случайно попаднали в колекции без сигурно местонамиране[119] засега не са в състояние да компрометират този извод.

Накрая и по проблема за продължителността на печенежкото присъствие в Добруджа и Североизточна България след трите нахлувания през пролетта на 1036 г. Според археологическите наблюдения в Скала и Цар Асен то е било кратко[120], защото процентът на печенежката керамика и типично печенежките накити е малък в сравнение с крепостите, където има дълго печенежко обитаване през 40-те - 80-те години на XI в. - Плиска, Диногеция, Одърци, Дръстър[121]. Тази констатация съвпада със сведението, че през 1036 г. печенегите атакуват Киев, но са напълно разбити и разпръснати от руския княз Ярослав Мъдри (978-1054)[122]. След това голямо поражение те са омаломощени и до 1048 г. не е отбелязано нито едно тяхно нашествие по посока Византия и Киевска Русия[123]. Като се знае, че обикновено номадите атакуват руските земи през ранна есен, за да заграбят току-що прибраната селскостопанска продукция[124], то вероятно печенегите са се задържали в превзетите добруджански крепости между март - април и август - септември 1036 г., т.е. за около шест месеца. Ето защо следите от тяхното лагеруване, специално в Скала и Цар Асен, където липсва печенежко присъствие след офанзивата им през 1048 г., са толкова малко. И все пак нашествието от 1036 г. има фатални последици в продължение на векове за монетното обращение и за живота на десетки поселения (основно крепости) в огромната територия между Дунав и Предбалкана и между Черно море и р. Бели Лом (карта 1).

БЕЛЕЖКИ

1. ***Г. Атанасов***. Етнодемографски промени в Добруджа X-XVI в. - ИПр, 2, 1991, 75-89; Средновековните крепости и селища в Крайдунавска Добруджа в светлината на археологическите проучвания. - В: Сто години Исторически музей - Силистра. Юбилейно издание. Силистра, 1998, 4-5. Тази идея бе подкрепена наскоро от един турски регистър от 1526-1527 г., според който Добруджа и Североизточна България са заселени в началото на XVI в. от малоазиатски заточеници (основно шиити). Предстои публикуването му от проф. Стр. Димитров в Добруджа, т. 14 и 15.
2. ***Skylitzès-Cédrénus***. Historiarum compendium. II. Bonn, 1839, 483-484, 499, 512, 514-515 (= ГИБИ, 6. С., 1965, 298-300); ***Г. Атанасов.*** Етнодемографски..., 79-80; Средновековните крепости..., 4-5.
3. ***Skylitzès-Cédrénus***. II, 483-484, 499, 512, 514-515 (= ГИБИ, 6, С., 1965, 298-300).
4. ***Г. Атанасов***. Етнодемографски..., 79-91; Средновековните крепости..., с. 4.
5. ***В. Йотов, Г. Атанасов***. Скала. Крепост от X-XI век до с. Кладенци, Тервелско. С., 1998, 126-133, обр. 89.
6. ***I. Jordanov***. Dobrudža (491-1092) - selon les données de la numismatique et de la sphragistique. - In: Dobrudža. Etudes ethno-culturelles. S., 1987, p. 206.
7. ***Г. Атанасов***. Етнодемографски..., с. 77; ***В. Парушев***. Непубликувани средновековни монети от Южна Добруджа (VIII-XIV в.) - Добруджа, 10, 1993, с. 164.
8. ***В. Парушев***. Цит. съч., с. 156.
9. Пак там, с. 159.
10. Материали за картата на Средновековната българска държава (Територията на днешна Североизточна България). - Плиска - Преслав, 7, 1995, с. 165.
11. Пак там, с. 240; ***Г. Атанасов***. Етнодемографски..., с. 77. Нови два фолиса А2 бяха открити по време на системните археологически проучвания през 1977 и 1978 г., които провеждам съвместно с колегата В. Йотов.

12. ***В. Парушев***. Цит. съч., с. 150.
13. ***Г. Атанасов***. Етнодемографски..., с. 77; Материали за картата..., с. 271.
14. ***Ст. Ваклинов. Ст. Станилов***. Кладенци. Ранносредновековно българско селище. Варна. 1981, с. 83.
15. ***Г. Атанасов***. Поглед към Добруджанския дунавски бряг през Средновековието. - ИПр, 8-9, 1991, с. 20.
16. Материали за картата..., с. 194.
17. ***Ст. Ангелова***. Археологическото проучване на средновековния Дръстър (резултати и перспективи). - В: Дуросторум - Дръстър - Силистра. Сборник с изследвания. Силистра, 1988, 42-43; ***Г. Атанасов***. Поглед..., 21-23; Материали за картата..., 274-276.
18. ***Şt. Ştefănescu, I. Barnea, M. Comşa, E. Comşa***. Dinogeţia, 1. Bucureşti, 1967, p. 376 sq.; ***P. Diaconu***. Les petchénègues au Bas-Danube. Bucarest, 1970, p. 45, 49.
19. ***C. Mănucu-Adameşteanu***. Raportul final asupra locuirii medievale timpurii de la Aegyssus-Tulces (secolele X-XV). - Peuce, 11, 1995, p. 364.
20. ***P. Diaconu***. Op. cit., p. 44, 48-49.
21. ***Г. Атанасов***. Поглед..., 13-31; Материали за картата..., 190-191, 264-265, с. 285; ***Г. Атанасов, И. Йорданов***. Средновековният Ветрен на Дунав. Шумен, 1994, 65-72; ***Şt. Ştefănescu, I. Barnea***. Din istoria Dobrogei, 3. Bucureşti, 1971, p. 326 etc.; ***I. Jordanov***. Op. cit., 182-207; ***B. Mirtea***. Découvertes récentes et plus anciennes de monnaies antiques et byzantines sur le territoire de la RPR. - Dacia, 5, 1961, 591-593; 7, 1963, 597-599; 9, 1965, p. 500; ***A. Vertan, C. Custurea***. Descoperiri monetare în Dobrogea. - Pontica, 15, 1982, 282-284; 16, 1983, 311-317; ***A. Popeea, V. Baumann***. Monede bizantine anonime şi skifate in colecţia muzeul din Tulcea. - Peuce, 6, 1977, 207-224; ***Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu***. Capidava, 1. Bucureşti, 1958, p. 241; ***G. Mănucu-Adameşteanu***. Circulaţia monetăra la Nufăru în sec. X-XIV. - Peuce, 10, 1991, 498-504; ***E. Oberländer-Târnoveanu***. Monede antice şi bizantine descoperite la Nufăru (jud. Tulcea) păstrate în colecţia Muzeului militar Naţional. - BSNR, 88-89, 1994-1995, 71-85; ***E. Oberländer-Târnoveanu***. Cronica descoperirilor monetare din Nordur Dobrogei. - Peuce, 8, 1980, 507-511; 9, 1984, 274-277; 10, 1991, 575-586; 11, 1994; 12, 1996, 295-309; ***P. Diaconu, L. Vîlceanu***. Păcuiul lui Soare, 1. Bucureşti, 1972, 181-212.
22. ***В. Йотов, Г. Атанасов***. Цит. съч., с. 130, обр. 89; ***Г. Джингов***. Принос към културата на Преслав и неговата околност. - Археология, 2, 1966, 44-45; ***B. Mirtea***. Découvertes... - Dacia, 9, 1965, p. 500, № 75.
23. ***В. Йотов, Г. Атанасов***. Цит. съч., с. 130, обр. 89.
24. ***В. Парушев***. Цит. съч., с. 164.
25. Пак там.
26. ***M. Thompson***. The Athenian Agora, 2. Coins. From the Roman Through the Venetian Period. Princeton, New Jersey, 1954, 109-115.
27. ***C. Morrisson***. Cathalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale, 2. P., 1970, 586-600.
28. ***D. Metcalf***. Interprétation of the Byzantine "Rex Regnantium" Folles of Class "A". - Numismatic chronicle, 3th series, 10, 1970, 199-219; Coinage in South-Europe (820-1396). L., 1979, p. 56 sq.
29. ***P. Grierson***. Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, III, 2. Washington, 1973, p. 634 sq.; Byzantine Coins. L., 1982, p. 208 sq.

30. ***V. Ivanisevic***. Interpretation and Dating of the Folles of Basil II and Constantine VII - the class A-2. - ZRVI, 27-28, 1989, 19-40.

31. ***E. Oberländer-Târnoveanu***. Monede antice şi bizantine..., 74-76, 83-85; ***C. Mănucu-Adameşteanu***. Circulaţia monetara..., 498-504; ***В. Парушев***. Цит. съч., 146-148, табл. I.

32. ***P. Diaconu***. Op. cit., 39-41.

33. ***Skylitzès-Cédrénus*, **II, 483-484 (= ГИБИ, 6, с. 298).

34. ***Skylitzès-Cédrénus*, **II, p. 499, 512 (= ГИБИ, 6, с. 299); ***P. Diaconu***. Op. cit., 43-44.

35. ***Skylitzès-Cédrénus*, **II, p. 514 (= ГИБИ, 6, с. 300); ***P. Diaconu***. Op. cit., 45-47.

36. ***Skylitzès-Cédrénus*, **II, p. 303, 308, 602 (= ГИБИ, 6, с. 253, 256, 322).

37. ***Skylitzès-Cédrénus*, **I, p. 548; II, p. 239, 257 (= ГИБИ, 6, с. 201, 239, 257).

38. ***P. Diaconu***. Op. cit., p. 46.

39. ***Skylitzès-Cédrénus*, **II, p. 515 (= ГИБИ, 6, с. 300).

40. ***P. Diaconu***. Op. cit., 47-49.

41. ***Constantine Porphyrogenitus***. De administrando imperio (ed. by Cy. Moravcsik, transl. by R. J. Jenkins). Washington, 1967, I - 5, 8, 42, p. *15, 182;* ***Константин Багрянородный***. Об управлении империей (под ред. Г. Г. Литаврина и А. А. Новосельцева). М., 1989, 40-41, 42-43, 170-171.

42. Повесть временных лет, 1. М., 1950, 31-35.

43. ***P. Diaconu***. Op. cit., 11-20, 22-24, 34-38; ***Gy. Moravcsik***. Buzantinoturcica, 1. Berlin, 1958, p. 87.

44. ***P. Diaconu***. Op. cit., 22-24, 34-38.

45. ***Ст. Ангелова***. Крепостната стена на Дуросторум - Дръстър - Силистра. - Археология, 3, 1973, 83-93; ***Г. Атанасов***. Поглед..., с. 18; ***А. Кузев***. Български средновековни градове и крепости, 1. Варна, 1981, 177-186.

46. ***Г. Атанасов, И. Йорданов***. Цит. съч., 47-53.

47. ***Г. Атанасов***. Поглед..., с. 14.

48. Пак там, с. 27; ***А. Кузев***. Цит. съч., с. 171.

49. ***Г. Атанасов***. Поглед..., с. 20.

50. ***P. Diaconu, L. Vîlceanu***. Păcuiul lui Soare, 1. Bucureşti, 1971.

51. ***P. Diaconu***. Op. cit., p. 44, 46, 48.

52. ***Şt. Ştefănescu, I. Barnea***. Op. cit., p. 80, 116; ***А. Кузев***. Цит. съч., с. 202.

53. ***Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu***. Op. cit., 135-138; ***P. Diaconu***. Une information de Skylitzès-Cédrénos à la lumière de archéologie. - RESEE, VII, 1, 43-50; ***P. Diaconu***. Les petchénègues..., 44-48.

54. ***P. Diaconu***. Une information..., p. 45; ***P. Diaconu***. Les petchénègues..., 44-48; ***A. Aricescu***. Noi date despre cetatea Hirşova. - Pontica, 4, 1971, p. 331.

55. ***Şt. Ştefănescu, I. Barnea, M. Comşa, E. Comşa***. Op. cit., 9-16; ***P. Diaconu***. Une information..., 44-45; ***P. Diaconu***. Les petchénègues..., 44-48.

56. ***I. Barnea***. Săpăturile de salvare de la Noviodunum. - Peuce, 9, 1984, 103-105; ***А. Кузев***. Цит. съч., 211-213.

57. ***S. Baraschi***. Unel probleme despre Proslaviţa. - Peuce, 10, 1991, 399-409; ***G. Atanasov***. La Vicina medievale et la forteresse de Nufăru. - EB, 1, 1994, 109-128.

58. ***В. Йотов, Г. Атанасов***. Цит. съч., 135-137.

59. ***В. Димова***. Ранносредновековната крепост до с. Цар Асен, Силистренско (Крепостни съоръжения, жилища и църковна архитектура). - Добруджа, 10, 1993, 54-75; ***Р. Рашев***. Старобългарски укрепления по Долния Дунав (VII-XI в.). Варна, 1982, с. 103.
60. ***Р. Рашев***. Цит. съч., с. 133; ***Г. Атанасов***. Етнодемографски..., с. 37; Материали за картата..., с. 279.
61. ***Р. Рашев***. Цит. съч., 141-143; ***Г. Атанасов***. Етнодемографски..., 30-37; Материали за картата..., с. 271.
62. ***Р. Рашев***. Цит. съч., с. 137.
63. ***Р. Рашев***. Цит. съч., с. 141; ***Г. Атанасов***. Етнодемографски..., с. 77. Имат се предвид и резултатите от провежданите през 1997-1999 г. археологически разкопки от ст.н.с. Г. Атанасов и н.с. В. Йотов.
64. ***Л. Дончева-Петкова***. Средновековното селище при с. Одърци, Толбухински окръг. - ИНМВ, 17, 1981, 19-28; Материали за картата..., с. 240. За пръв път идеята, че Одърци всъщност е средновековна крепост, преизползваща късноантичната фортификация, е изказана от ***Г. Атанасов***. Етнодемографски..., с. 77.
65. Материали за картата..., с. 203.
66. Пак там, с. 266. Имат се предвид и разкопките на В. Йотов през 1995 г.
67. Материали за картата..., с. 165.
68. Пак там, с. 208; ***Р. Рашев***. Цит. съч., 134-137.
69. ***Р. Рашев***. Цит. съч., с. 104. Имат се предвид най-вече резултатите от археологическите разкопки на ст.н.с. Р. Рашев и ст.н.с. Ст. Станилов през 1995 г., при които бяха открити находки от X и началото на XI в. Благодаря им за възможността да се запозная с находките.
70. Материали за картата..., 192-193.
71. Пак там, с. 174.
72. Пак там, с. 162.
73. Пак там, с. 194.
74. Пак там, 200-201.
75. ***Д. Овчаров***. Византийски и български крепости - V-X век. С., 1982, с. 95 сл.; ***Р. Рашев***. Цит. съч., с. 126 сл.
76. ***Д. Овчаров***. Цит. съч., с. 95 сл.; **Р. Рашев**. Цит. съч., с. 126 сл.
77. ***А. Кузев***. Цит. съч., с. 296; ***Г. Атанасов***. Материали за картата..., 171-174.
78. ***М. Мирчев, Г. Тончева, Д. Димитров***. Бизоне - Карвуна. - ИВАД, 13, 1962, с. 57.
79. ***М. Димитров***. Балчик - древност и съвремие. С., 1990; Приноси към историята на град Балчик. - Добруджа, 5, 1988, 71-86.
80. ***Г. Джингов***. Калиакра. С., 1979; Калиакра, 1. С., 1990, с. 22 сл.
81. Сред по-сигурните белези за присъствието на гарнизони са моливдовулите. Такива са намерени в Дръстър, Ветрен, Пъкуюл луй Соаре, Попина, Тутракан, Цар Асен, Скала, Средище, Балик, Войниково, Нуфъру, Диногеция, Исакча, Балчик, Мангалия и Одърци. ***I. Jordanov***. The Byzantine Administration in Dobrudja (10th-12th century). According to Sphragistic Data. - Dobrudja, 12, 1995, 204-232.
82. ***Р. Рашев***. Цит. съч., с. 174.

83. ***М. Аспарухов.*** Хронологическа и етническа демографска характеристика на калето край град Никопол. - ИМСЗБ, 24, 1996, 53-54.
84. ***А. Кузев.*** Цит. съч., с. 150.
85. ***В. Вълов.*** Седалище и териториален обхват на Видинска област от края на IX до началото на XI в. - ИМСЗБ, 13, 1987, 23-25; ***А. Кузев.*** Цит. съч., 103-105.
86. ***J. Калић.*** Београд у средњем веку. Београд, 1967; ***М. Поповић.*** Београдска тврђава. Београд, 1982.
87. ***М. Динић.*** Браничево у средњем веку. Српске земле у средњем веку. Београд, 1978, с. 92; ***М. Поповић. В. Иванишевић.*** Град Браничево у средњем веку. - Старинар, 39, 1988, 125-179.
88. За селищата и крепостите с находки от края на X и началото на XI в. в този регион вж. ***Г. Александров.*** Резултати от разкопките на калето в Михайловград. - ИМСЗБ, 1, 1977, с. 286; ***Е. Генова.*** Средновековна църква в с. Гиген. - МПК, 1, 1974, 14-16; ***М. Станчева, Л. Дончева-Петкова.*** Средновековна битова керамика от Ескус при с. Гиген. - Археология. 1972. 1. 22-31; ***П. Иванов.*** Археологически разкопки в местността Градището при Враца. - ИМСЗБ, 14, 1977, 65-70; Крепостта "Големия град" при Старо село, община Мездра. - ИМСЗБ, 24, 1996, 73-81; ***М. Аспарухов.*** Проучвания върху топографията на средновековното селище при античния и късноантичния град Colonia Ulpia Oescensium. - ИМСЗБ. 19. 1992. Тук е регистрирано усядане на печенеги.
89. ***В. Йотов, Г. Атанасов.*** Цит. съч., 136-137.
90. ***В. Димова.*** Цит. съч., с. 73.
91. ***Ст. Ангелова.*** Археологическото..., с. 42; ***Г. Атанасов.*** Поглед..., 21-22.
92. ***P. Diaconu.*** Les petchénègues..., 44-49.
93. За стационарни селища през XII-XIV в. на запад от линията Апиария - Беловец - Разград - Преслав вж. ***Цв. Дремсизова-Нелчинова, Д. Иванов.*** Археологически паметници в Русенски окръг. С., 1983; ***Д. Митова-Джонова.*** Археологически паметници в Плевенски окръг. С., 1979; ***Д. Димитрова.*** Археологическите паметници във Врачански окръг. С., 1985; ***Г. Джингов, Сп. Машов.*** Археологически паметници край Лютиброд, Врачански окръг. - ИМСЗБ, 10, 1985, с. 65; ***Г. Александров.*** Средновековен некропол до Михайловград. - ИМСЗБ, 10. 1985, 27-30; ***П. Иванов.*** Археологически..., с. 70; Крепостта..., с. 80; ***М. Миланов.*** Археологически обекти и находки... - ГМСЗБ, 3, 1979, 57-81; ГМСЗБ, 5, 1981. 37-54; 7, 1982, 9-27; Материали за картата..., с. 159 сл.
94. ***H. Ahrweiler.*** Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IXe-XIe siècles. - BCH, 84, 1960, 36-51; ***N. Oikonomidès.*** Les listes de préséance byzantines des IXe et XIe siecles. P., 1972, 341-347; L'évolution de l'organisation administrative de l'empire byzantin au XIe siècle (1025-1118). - Travaux et Mémories, 6, 1976, 148-150.
95. ***P. Diaconu.*** Les petchénègues..., p. 46.
96. ***В. Йотов. Г. Атанасов.*** Цит. съч., 126-131, обр. 89.
97. ***I. Jordanov.*** Op. cit., p. 206. Освен посочените от автора 16 фолиса клас А2 и 3 фолиса клас В, придобити при разкопките през 50-те години на XX век, в музея на град Силистра се съхраняват още два фолиса клас А2, а в музейната сбирка на град Алфатар - други 3 фолиса клас А2.

98. Два фолиса клас А2 са открити при археологическите разкопки през 1997 и 1998 г., а други 2 се съхраняват в Силистренския музей.
99. Материали за картата..., с. 165.
100. ***Ст. Ваклинов, Ст. Станилов.*** Цит. съч., с. 83. Освен фолисите за живот в началото на XI в. в Кладенци свидетелстват фрагменти керамика на бързо колело и тара. Вж. 53-67, обр. 43-12, 50-8, 53, 59.
101. ***Г. Атанасов.*** Етнодемографски..., с. 77; Материали за картата..., с. 271.
102. ***В. Парушев.*** Цит. съч., с. 150; Материали за картата..., с. 162, 194.
103. ***I. Jordanov.*** Op. cit., p. 200, tabl. II.
104. ***D. Metcalf.*** Coinage..., p. 72, 112-114, tabl. 8.
105. ***M. Thompson.*** Op. cit., 109-115; ***D. Metcalf.*** Coinage..., p. 72, tabl. 8.
106. ***В. Парушев.*** Цит. съч., с. 158; Материали за картата..., с. 240.
107. ***A. Popeea. V. Baumann.*** Op. cit., 208-211.
108. ***I. Jordanov.*** Dobrudža..., tabl. I.
109. ***В. Йотов, Г. Атанасов.*** Цит. съч., с. 137; ***В. Димова.*** Цит. съч., с. 73. В някои ранни публикации (по-специално ***Г. Атанасов.*** Етнодемографски..., с. 77) приемах за по-вярно становището на ***В. Тъпкова-Заимова*** (Долни Дунав - гранична територия на византийския запад. Към историята на Северните и Североизточните български земи в края на X-XII в. С., 1976, с. 72 сл.), че Добруджа е опустошена през 1034-1035 г.
110. ***Ст. Ангелова.*** Археологическото..., с. 42; ***C. Mănuci-Adameşteanu.*** Raportul final..., p. 364.
111. ***P. Diaconu.*** Les petchénègues..., 44-49.
112. Ibidem, 46-49.
113. *Skylitzès-Cédrénus*, II, 582-585 (= ГИБИ, 6, с. 313); ***P. Diaconu.*** Les petchénègues..., p. 56 sq.; ***В. Тъпкова-Заимова.*** Цит. съч., 75-78.
114. ***S. Baraschi.*** Op. cit., 399-409.
115. ***G. Atanasov.*** Op. cit., p. 109. От своя страна П. Дякону застъпва мнението, че Вичина трябва да се идентифицира с Пъкуюл луй Соаре. Вж. ***P. Diaconu.*** Păcuiul lui Soare - Vicina. - Byzantina, 8, 1976, p. 409 etc.
116. ***H. Ahrweiler.*** Byzance et la Mer. P., 1966, 150-152; ***В. Тъпкова-Заимова.*** Цит. съч., 116-117; ***Г. Атанасов.*** Поглед..., с. 22.
117. ***В. Тъпкова-Заимова.*** Цит. съч., 73-74; ***Г. Атанасов.*** Етнодемографски..., с. 77.
118. Вж. бел. 1.
119. ***В. Парушев.*** Цит. съч., с. 151, 153, 156-164. Нито една от посочените монети, датирани след фолисите клас В, не е открита при археологически разкопки.
120. ***В. Йотов, Г. Атанасов.*** Цит. съч., с. 58, обр. 49, с. 69, 90-91, 110, 119-120, 137; ***В. Димова.*** Цит. съч., с. 73; ***Д. И. Димитров.*** Керамиката от ранносредновековната крепост до с. Цар Асен, Силистренско. - Добруджа, 10, 1993, 105-109.
121. ***Л. Дончева-Петкова.*** Средновековни глинени съдове с вътрешни уши. - Археология, 4, 1971, с. 32 сл.; ***Т. Балабанов.*** Жилища край северната и източната крепостна стена на Плиска. - Плиска - Преслав, 5, 1992, с. 166 сл; ***Л. Дончева-Петкова.*** Средновековен некропол при с. Одърци, Добричко (Предварително съобщение). - Добруджа, 10, 1993, с.

142. Вярно е наблюдението, че Одърци е опожарено през 1036 г., но според мен покъсно тук отново се настанява население. Потвърждават го големият процент фолиси клас В (в сравнение със Скала и Цар Асен) и откритите милиаренсии на Константин IX Мономах (1042-1055); ***L. Dončeva-Petkova.*** Sur la chronologie du site bulgare médiéval près du village Odarci, departament de Tolbuhin. - In: Dobrudža. Etudes ethno-culturelles. S., 1987, 77-82; ***St. Angelova.*** Sur la caracteristique de la ceramique du Haut Moyen âge provenant de Drăstăr (Silistra). - Dobrudža. Etudes ethno-culturelles..., S., 1987, 96-98; ***Şt. Ştefănescu, I. Barnea, M. Comşa, E. Comşa.*** Op. cit., 180-185.

122. ***Gy. Moravcsik.*** Op. cit., 2, 89-90; ***В. Пархоменко.*** Русь и печенеги. - Slavia, 8, 1929-1930, с. 138. Според В. Тъпкова-Заимова (по Кекавмен) Византия засилила дунавската граница след 1036 г. (***В. Тъпкова-Заимова.*** Цит. съч., с. 74), а според П. Дякону прекъсването на печенежките нашествия след 1036 г. се е дължало на сключен мир (***P. Diaconu.*** Les petchénègues..., 50-55).

123. ***В. Тъпкова-Заимова.*** Цит. съч., 74-75; ***P. Diaconu.*** Les petchénègues..., 50-55.

124. Внимание на това ми обърна доц. Пл. Павлов.

WHEN DID THE MINTING OF ANONIMOUS BYZANTINE FOLLES OF B CLASS STARTED, AND WHEN DID THE PECHENEGS DEVASTATED DOBRUDZHA

Georgi Atanasov

This paper is an attempt to define more precisely both the scale and direction of the Pecheneg invasions of the first half of the 11th century, based on long-term investigations in Dobrudzha and Northeastern Bulgaria, newfound coin hoards, single coins, small finds and ceramics. The idea of P. Dyakonu is confirmed. Namely, that the Bulgaria Theme (the region of Belgrad-Branichevo-Nish) was devastated during the invasion of 1027; Moesia (most probably the region between the rivers of Yantra and Timok) was affected in 1032; the territory of the present-day Western Bulgaria and Macedonia, in the direction of Thessaloniki, was affected in 1034; the territories of present-day Central Northern Bulgaria and Thrace, in the direction of Odrin (Macedonia Theme?), was affected in 1035; while in 1036 are devastated Dobrudzha and Northeastern

Bulgaria (Map 2). The author supposes that Dobrudzha was the latest attacked - despite its being situated most closely, even adjacent, to the so-called Pechenegia, see Map 2 - because there was established a deeply echelonized defense that incorporated about 30 strongholds in the beginning of the 11th century, and Byzantine garrisons were quartered in most of them (Map 1). In contrast to Dobrudzha and Northeastern Bulgaria, many small strongholds of active life, coins and monuments that illustrate the presence of garrisons in the beginning of the 11th century are noted in the huge area between the rivers of Beli Lom and Sava (Sirmium-Srem). This seems to be the reason that in the beginning the Pechenegs avoided Dobrudzha and the Eastern Loudogorie, and attacked the western territories of Byzantium.

The paper pays attention to the fact that the latest (synchronous to the fires) coins in the demolished in 1036 strongholds of the inner parts of Dobrudzha and the Loudogorie are the anonymous Byzantine folles of A2 Class (after M. Thompson, S. Morrison, F. Grierson, or A2 plus A3 after D. Metcalf) and of B Class. The extremely small quantity of the B Class folles, compared to those of A2 Class in Skala and Tsar Asen, or even their deficiency in Rouyno, Okorsh, Belovets, Kladentsi, Balik, etc. (Table I and Map 1) suggest that **the mentioned above strongholds of the inner parts of Dobrudzha and the Loudogorie were put on fire and abandoned sometime at the very beginning of the dissemination of the anonymous folles of B Class!** For this reason the author believes that the dating of Metcalf (and the close to him dating of Thompson and Morrison) concerning the beginning of the dissemination of the folles of B Class (respectively of the end of the dissemination of the folles of A2 Class or of A2 plus A3 Class) is not a precise one. The percentage of the coins of the B Class compared to A2 Class would have been in the limits of normal, i.e. about 38% - as in the strongholds of continuous life as, for example those of Athens, Druster, Noufurou (Vichina?), Dinogecia, Preslav, etc. (Table I) - if that dating was correct. More, folles of C Class (1034-1041 after Metcalf) should have been expected in the fortresses of the Skala-Tsar Asen-Okorsh-Belovets type. Thus, the author thinks that the dating of F. Greirson, who places the beginning of B Class folles in the period between 1030-1035, is more correct. The author narrows it to 1034-1035 by taking in account both archaeological and historical realities. Based on the latter background, the author rejects altogether with the rest the assumption of

P. Dyakonou that most of the Danube strongholds, especially Kapidava, were burned down and were abandoned along with those in the inner territories in the invasion of 1036. The author's reasons are based on the relatively high percentage of C Class folles (1042-1050 after Grierson) in Kapidava. He supposes that Kapidava was destroyed and finally abandoned during the following wave of Pecheneg invasions in 1048.

The author gives a special attention on the fact that the life in some of the stricken Danube centers - as for example Druster and Toulcha - was reestablished after the invasion of 1036 (there are folles of C Class and of the following classes). However, the case in Dobrudzha and in the Loudogorie was not alike. There was a demographic vacuum in these areas after 1036, and both the archaeological investigations and the written sources evidence that stationary settlements appeared as late as in the beginning of the 16th century (Map 1).

Thanks to the archaeological investigations, the author established the fact that the Pechenegs camped in the strongholds of Dobrudzha for a short time - about six months - after their capturing in the spring of 1036. They started towards the Kiev Russia in the autumn of 1036 but were absolutely defeated by Royal Prince Yaroslav the Wise near Kiev.

ISSN 1311-3119